

Exeg.

1123

C

Exog. 1123^e

Van Hamelovel

Ex bibliotheca
Steph. Quatremeri.

VATICINIUM

Jerem. XXXI. 31 — 40.

ILLUSTRAVIT

ISBRANDUS VAN HAMELSVELD,

S. TH. DOCTOR ET V. D. M.

*Non ignoro , quanti laboris sit Prophetas intelligere ,
nec facile quempiam posse judicare de interpretatione
nisi intellexerit ante , quæ legerit.*

HIERONYMUS.

TRAJECTI ad RHENUM,

Apud { A. VAN PADDENBURG,
ET
J. M. VAN VLOTEN.
MDCCLXXX.

GUILIELMO RENATO

DE TUYLL DE SEEROOSKERKEN

Editur hoc opusculum cum adprobatione

Rev. Facultatis Theologicæ Trajectinæ.

LAUSANNE

ADSCRIBIT

ATQUE EO NOMINE IN COMITIBUS ILLUSTRIUM AC

POTENTIUM REGIONIS TRAJECTINÆ ORDINUM.
Non ignoro, quod laboris in Prolegomenis
superaddidi, sed nec facile quicquam posse inveni-
re, qui intellectus autem, quod huiusmodi

ET EX HIS DELEGATO IN COLLEGIUM TRAJECTINUM

ORDINIS REGIIS AC ILLUSTRIUM AC

MINISTRIS PRAESENTUM

TRAJECTI A RHENUM.

A. VAN RAVENSTEIN

1771

LIBRARIUS VAN HANNOVER

M D C C L X X

VII

ILLUSTRISSIMO
ATQUE GENEROSISSIMO
DOMINO
GULIELMO RENATO

DE TUYLL DE SEROOSKERKEN,
TOPARCHÆ
IN ZUILEN, SWESRENG ET WESTBROEK,
ILLUSTRI ORDINI EQUESTRI DIOECESEOS TRAJECTINÆ
ADSCRIPTO,

ATQUE EO NOMINE IN COMITIIS ILLUSTRUM AC
POTENTIUM REGIONIS TRAJECTINÆ ORDINUM
SUFFRAGII JURE
FRUENTI
ET EX HIS DELEGATO IN COLLEGIUM EJUSDEM RE-
GIONIS REDITIBUS ET RATIONIBUS EXA-
MINANDIS PRÆFECTUM

D D D.

ISBRANDUS VAN HAMELSVELD,

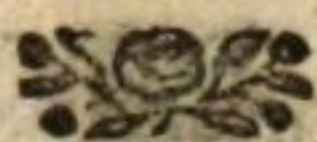

VIR NOBILISSE
ET GENEROSISSE
DOMINE ET MÆCENAS
GRATIOSISSE,

Ex quo, varia eaque haud mitia fata exper-
tus patriæ urbi sum redditus, id mihi statim
operam dandam esse judicavi, ut in otio, quod
nunc interea mihi concessum est, minime otio-

sus deprehendar , ne ignaviæ aut inertiae , quarum causas semper procul habui , crimen juste incurram. Verum prudentia hic mihi opus esse facile videbam : Si majoris extensionis opus adgrederer , diuturnus futurus esset labor , unde forsan ansam nonnulli adriperent suspicandi aut calumniandi , quasi vitam desidem ducere animo proposuerim meo. Cui sinistrae opinioni ut omnis ansa præcidatur brevem lucubratiunculam promulgidis quasi loco præmittere decrevi , unde hic enatus est libellus , cui Patronum TE VIR NOBILISSIME ! quæsiui , in cujus clientelam veniret , & per quem ab obtrektoribus tutus esset. Gratissima lætus recordor mente TUUM in Fratrem meum a TE Pastorem Westbroekiensis pagi constitutum , collatum beneficium : Pro quo grati animi publicum hoc exstare monumentum concupiui , novo benevolentiae TUÆ indicio mactatus , quæ permittere quidem gratiose voluisti , ut Nominemine

mine Tuo Illustrissimo opusculum meum ornam & honorarem.

In laudes TUAS hac occasione excurrere, TUAMQUE Comitatem, humanitatem, civilitatem & cæteras virtutes, quibus Natalium splendorem, summosque illos, quos in Republica digne tenes, honores, ornare & augere soles, debito celebrare Encomio, facillimum factu foret, nisi mihi constaret certo certius, quam ab omni adsentationis specie alienus sis.

Nihil itaque amplius faciendum mihi restat, nisi ut me, meos, meaque Studia TIBI TUOQUE favori quam enixissime commendem, quæ si gratiofo respicere oculo, atque hoc levidense munusculum benigne recipere digneris, votorum summam obtinuisse mihi videbor.

Quod superest, Deum O. M. ut TIBI, VIR
NOBILISSIME! in omnibus propitius adsit, Te
fospitem, & incolumem Familiae nobilissimae, Ur-
bi, Patriae, Ecclesiae, Scientiarum commodo prae-
stet, ardentibus votis imploro & precor. Scri-
bebam Trajecti ad Rhenum mense Februario an-
no CIOICCLXXX.

P R Æ F A T I O.

*Studium Propheticum quantopere nostro tempore
jaceat & negligatur, satis notum est, nobilissimum
tamen illud esse & rei Christianæ utilissimum quin
necessarium omnino fateri debebit, quisquis Chri-
stum Dominum & Apostolos pro veritate Euange-
lii argumenta, eaque indubia sumsisse plerumque
ex Mose & Prophetis, ad animum revocaverit
suum. Mihi hujus neglectus rationes & causas
circumspicienti culpa penes Prophetarum Interpre-
tes nonnullos quærenda visa fuit. Hi enim insul-
sis sæpe & inficetis explicationibus effecerunt, ut
Studii præstantissimi & omni ardore veris Chri-
stophilis excolendi honor evilesceret: Excogita-*

runt nempe singuli varias sibi privas hypotheses, legesque Hermeneuticas ex suo ingenio condidere, ad quas Vaticinia Divina sese vel invita adcommodare debuerunt. Hinc factum, ut ii, qui Revelationi Divinæ minus bene cupiebant, culpam, quæ solorum erat Interpretum, ad ipsum sacrum Prophetarum Volumen, transferentes, illud ambiguitatis, obscuritatisque accusaverint, plerisque vaticiniis nullum, incertum saltem inesse sensum clamitantes, quin sancta Dei eloquia improbo ausu cum Gentilium oraculis comparantes, ita institutis, ut quamcumque interpretationem ferre possent, Ἀόξια titulum, quo Apollo ob dubia & ἀποφιδέξια oracula dictus fuit, haud minore jure ad Vaticiniorum Judæis & Christianis pro Divinis agnitorum Auctorem adplicandum pronuntiare ausi sunt. Infelicissimo sane ratiocinandi genere. Quid enim culpa Interpretum pertinet ad ipsa Divina vaticinia? turbarint illi licet, manent tamen hæc pura ac limpida: quidnam cum Ethnicorum Oraculis simile aut affine habent prædictiones in sacris nostris Tabulis occurrentes? Gentilium Oracula jure & merito suo ludibrio habentur, sunt enim ambigua & incerta, ita ut æque facile in hunc atque in illum sensum sumi queant, illud V. C. notissimum:

Cræsus Halyn penetrans magram pervertet opum
vim.

nec non aliud hocce ad Pyrrhum Epirotarum Re-
gem:

Ajo te Æacida, Romanos vincere posse.

*nulla enim vel minima ratio prostat, cur illud
potius de Cræsi quam de Persarum opibus intelli-
gas, aut hoc de Romanis a Pyrrho, quam de Pyr-
rho a Romanis debellando exponas. Verum alia
longe est ratio Sanctorum nostrorum Oraculorum:
Habent hæc, quantumvis dissentiant inter se In-
terpretes, sensum omni modo determinatum, ac
omnibus, qui Linguae, qua proposita sunt, ge-
nium adsequuntur, facili opera intelligendum;
omnis dissensus versatur potissimum circa adplica-
tionem eorum ad subjecta sua seu ad casus & even-
tus, qui prædicti sunt. Quæ quidem res minime
mira accidere potest cogitanti, quam multa hujus
Orbis fata inter se alterum alteri sæpe sint simi-
lia, quam sæpe*

Ludat in humanis Divina potentia rebus.

*Deprehendere sibi visi sunt Viri eruditi, sicut
harmoniam, quæ in omnibus summi & sapientis-*
simi

simi Numinis Operibus elucet, inter systema mundi naturale & morale, sic in hujus variis casibus exstantioribus, quorum nonnulli Typi futurorum fuerunt, Antitypicos casus adumbrantes & præfigurantes: de qua re exstat J. FRIDER. STAPFERI Dissertatio Theol. Exeg. de conformitate Operum Divinorum in Mundo Physico & Mystico, eoque Typico & Antitypico in Tempe Helvet. Tom. I. Num. 11. pag. 33.

Quid, quæso, mirandum, si Interpretes, cum reperiant duos aut plures casus & eventus inter se multifariam similes, ad quos Vaticinium aliquod, quod præ manibus habent, referri posse videtur, illud huic aut isti adplicent, prout suæ jam ante formatæ hypothesei conveniat, quam etiam undique, ut fit, etiam ubi nullum præsidium habent, firmare & roborare adlaborant.

*Fecerunt nimirum, quod ante ætatem nostram facere solebant Physici in explicandis Naturæ phænomenis, pro fundamento hujus explicationis suas habebant hypotheses, atque adeo sæpe sæpius somnia & deliria sua discipulis suis pro veritate obtrudebant, nubem amplexi pro Junone. Multo prudentius instituunt hodierni; experientia utuntur magistra, res ipsas sollicita cura observant, inter
se*

se comparant, & ex experimentis captis tandem suas conficiunt Regulas, certas jam, & dilucidas ac minime dubias aut obscuras.

Illorum exemplum si Interpretes Vaticiniorum sequi tandem discerent, haberemus, ubi pedem figere possemus: Si missis hypothesis & aliis heterogeneis ac peregrinis nativam verborum significationem, usum & ordinem sectarentur, deprehenderent omnes, viros Διοτρίους non fuisse emotæ mentis, cum non modo futura præcinebant, sed etiam cohærentia loquebantur, ut verbis utar Tullii Christiani, LACTANTIUM indigito, Divin. Instit. Lib. I. Cap. IV.

Sique certa a minus certis, clara a minus claris sedulo & gnaviter distinguerent, ac ab illis initium facerent, spes haud vana surgeret, feliciore successu regulas condendi magis Universales, quæ clavis ad instar forent ad hæc adyta referenda.

Ante omnia, mea quidem sententia, quando Vaticinium aliquod explicandum sit, illius sensus secundum regulas interpretandi justas erui deberet, & in apricum proferri, nec ante de ejus Implemento, vel adplicatione ad casum aut eventum
præ-

prædictum cogitandum esset, quam sensus determinatus insitos exhibeat nec dubios characteres, quos ut filum aliquod Ariadneum sequi possis.

Hæc & talia mihi saltem præscripsi in tractanda & declaranda pericopa Jerem. XXXI. 31 - 40. quam in hoc Libello Lectori obfero. Elegi Vaticinium, quod neutiquam inter obscura aut difficilia referri potest, cujus sensus determinatus & certus est, adeo ut nullum fere remaneat dubium, saltem non alicujus momenti. Hujus eo ordine Explicationem peregi, ut priusquam, Anacrissi instituta, inquirendum mihi sumsi quorsum pertineret, animo, quoad ejus fieri potuit, præjudiciis vacuo pericopam nativo suo lumine fulgere effecerim, Exegesi verborum secundum simplicem eorum usum & significationem præmissa; quæ absoluta tales mihi suppeditavit characteres & criteria, quibus ducibus scopum obtinere & casum in hac pericopa indigitatum indicare feliciter potui. De quo penes Lectorem esto judicium!

Post longum demum interstitium ad Musas Latinas reverso, facilem mihi veniam dabit æquus Lector, si dictionis Latinae elegantiam minus adsecutus sim: dum Ecclesiastico munere fui functus, sæpe AUGUSTINI dictum in mentem venit, qui Epist.

131. *ad Memorium Episcopum ita scripsit: Posteaquam mihi curarum Ecclesiasticarum sarcina est imposita, omnes illæ delitiæ fugere de manibus, ita ut vix nunc ipsum codicem inveniam. Nunc otio aliquo mihi concesso usus tanquam postliminio ad Latinae linguae usum revertor, quam in hoc Opusculo idcirco inter alia vernaculae Belgicae praetuli, quia nonnulla in eo dicenda facilius stilo Latino exprimi potuere.*

Honorem & reverentiam Viris doctis, a quibus modeste & nullo contendendi, minime omnium obtrectandi studio, sed casto veritatis amore dissentio, praestiti, quamvis libero & liberali cogitata mea exposuerim sermone, rara temporum felicitate, ubi sentire quæ velis, & quæ sentias dicere licet.

Errores Typographicos, siqui post sedulam operam irrepperint, benevolus excuset Lector, dicti illius memor: Sicut frumentum non potest esse sine palea, sic operæ Typographicæ nequeunt esse sine erroribus.

Denique bonis & æquis si causam diligentiae, & me non mihi soli vivere velle probavero, illud, quod hac opella inter alia intenderam, me adigisse, contentus ero.

QUID-

QUIDQUID AUTEM DICTUM EST, AUT PORRO DICETUR ORTHODOXIS EORUMQUE JUDICIO SUBMITTIMUS AC COMMENDAMUS, SUBMISSUM VOLUMUS ATQUE HIC TESTAMUR.

E X E G E S I S
PHILOLOGICO-THEOLOGICA
VATICINII

JEREM. XXXI. 31 -- 40.

Rectissime atque ex vero pronuntiavit celeberrimus Genevensium Theologus J. A. TURRETINUS, in *Corollario* subjuncto *Disfert. IV. Vol. II.* in qua disertatione egregie disputat *pro veritate Religionis Judaicae*: Religionem & gentem Judaicam mirum quoddam phaenomenon esse, cui explanando Increduli omnino impares sunt; sed quod, posita RELIGIONIS JUDAICAE veritate, optime solvitur. Sane, ne nunc de miraculis, quæ summus rerum Arbiter sæpissime, ut hanc sibi dilectam gentem ab hostium injuriis & oppresione fartam tectam servaret & vindicaret, fuit operatus, dicam, quam multa singularia & miranda prorsus unicuique populi hujus politiam & fata ab initio

A

ad

ad hodiernum usque tempus adtenta mente lustranti & secum perpendenti, ubivis sese obferunt? Habuit hic populus jam antiquissimis temporibus, in ipsis Reipublicæ suæ incunabulis, non tantum cognitionem veri & unius Dei, Leges morales, virtutem præscribentes, & vitia prohibentes, sed & Instituta atque Leges Civiles, optime ad ejus circumstantias adcommodatas, & sapientissimo digestas ordine, ita ut Mosen, eorum legislatores, si vel ipsius *Διοπνευστίας* in dubium vocare quis vellet, sapientissimum tamen virum, & legislatorum omnium fuisse Coryphæum negare nullo modo posset: Fidem faciet dictis meis clarissimus J. D. MICHAELIS in Opere elegantissimo, in quo causas & rationem legum Mosaicarum (*spiritum* vocant) adcuratissime & erudite exposuit, quodque *Jus Mosaicum* inscripsit. Habet præterea hicce populus historiam suæ gentis ab exordio mundi ipsius serie justa decurrentem per omnes infecutas ætates, quando Græci ac Romani, cæteræque omnes orbis nationes per aliquot adhuc sæcula ignorantiae temporis *αἰδύλας*, quemadmodum *Varro* adpellitabat, tenebris adhuc oberrarent ac premerentur inglorii.

Verum, id quod ad præsens institutum magis facit, fata hujus populi, quam fuere grandia, quam mirificus! Servitute gravissima in Ægypto oppressi in libertatem adferuntur, terramque Cananæorum, (& fuere hi bellicosissimi!) bello occupant novamque maximis prodigiis a Numine adjuti, in Palæstina condunt Rempublicam. Et quamvis in XII tribus sive *Δῆμοις*, æquales & proin valde inter se de dignitate & prærogativis suis

fuis æmulas, de qua *emulatione*, *caussa vera scissæ ac debilitatæ Judæorum Reipublicæ* dissertationem scripsit Historicam eruditissimus VERSCHUIR, insertam *Biblioth. Brem. Nov. Class. II. Fasc. 2. pag. 68.* & repetitam inter Viri cel. *Dissertationes Philol. Exeget.* editas *Leov. & Franeg. 1773. Num. 3.* divisi, tamen per 300, & quod excurrit, annos semet contra omnes vicinorum populorum insultus fortiter & strenue defenderunt, donec Aristocratia vel Theocratia potius in Monarchiam mutata, Regem Saulum e tribuum minima, Benjaminitica, Deo rem dirigente, eligere placuit. Post quem, in prælio adversus Philistæos mortuum rerum summa ad Davidem Jessei filium e tribu Juda revolvitur, in cujus familia regia illa dignitas continua successionem, a patre ad filium primo in totum populum, deinde post infaustum sub Rehabeamo Davidis nepote schisma, in tribum Judæ & Benjaminis per omne illud temporis spatium mansit, quam diu reges populus habuit ad exilium Babylonicum usque: Exemplo, cujus simile apud alium ullum populum aut gentem vix prostat aut ex historia produci potest, ut sine variatione hæreditario jure una aliqua familia non abrupta serie rerum potita fuerit, sed in quo veritas Divinarum promissionum Davidi olim factarum, & exinde sæpius repetitarum insignem in modum elucet. Brevisimum porro, septuaginta tantum annorum, perpeffi exilium, reversi in patriam, inter tot & tam magnos rerum motus & conversiones sub imperio Persico, Græco, Syro-Macedonico, salvi mansere, quin & ducibus fortissimis illis Heroibus, Maccabeis, in libertatem

E X E G E S I S

tem & gloriam pristinam se vindicarunt, atque iterum etiam supra majores suos effloruit Judaicus populus, donec JESU Nazareno, quem pro Messia colimus, occiso crudeliter, & Euangelio salutifero stulte ac pertinaciter spreto, Respublica plane everfa fuit a Romanis, duce Tito Vespasiani filio, Judæique per totum dispersi terrarum orbem. Nec tamen, quæ res non minus exemplo caret, licet varios inter populos habitantes, variisque, dirissimis etiam, casibus afflicti & tum ab Ethnicis, tum a Mohammedanis, sed & subinde a Christianis ipsis crudelissima sæpe ratione persecutiones atrocissimas passi, gentem separatam constituere cessarunt, patriis legibus, moribus, ritibus denique, quantum quidem ipsis per rerum *περίστασις* licet, pertinaciter inhærentem. Certe aliquid hic plus quam humanum, aliquid hic Divinum occurrere, quisquis animo pio & sincero ad hæc attenderit, fate-ri cogitur. Si quis ex Analogia conclusionem formare vellet, talem gentem per tot sæcula conservatam, sub peculiari Numinis esse tutela et curâ, quin forsan olim ad patrios reversurum Lares, patriaque arva culturum, næ! ille, meo quidem judicio, haud ita male rationes suas subduxisse censeretur potest.

Ut propius ad rem veniamus: Exstant in Sacris nostris voluminibus tot promissiones Divinæ, huic Judæorum populo factæ, tot oracula de ipforum fati- & casibus, ut vel invitus, si utraque secum contuleris, divinam peculiarem providentiam hic agnoscere cogaris. Habent enim hæc fata & vaticinia indivulsum ejusmodi nexum inter sese, ut, qui hæc & illa adten-
te

te ad animum suum revocat, facile perspicere possit, populi fata vaticiniis hisce, vaticinia vero & facrorum vatum effata illis casibus lucem, dignitatem & reverentiam creare.

Hæc atque alia hujusmodi qui cogitaverit, ultro is meum, si non laudabit, excusabit saltem propositum, cum vaticinium, quod de hoc populo apud *Jeremiam* Cap. XXXI. 31-40. occurrit, Divinamque promissionem ei factam, qua simul futuri ejus casus continentur, explanare hac commentatione adgrediar. Præsertim quoniam hoc oraculum unum est e maxime claris & dilucidis, ubi multis indulgere conjecturis opus non erit admodum, simul quoque illustrissimum, & multis aliis dictis Prophetis lucem præbiturum: quamvis tamen fatendum sit, illud *παρερρησία* interpretum veterum & recentiorum quorundam, non minus quam alia, subjectum fuisse.

Ut certa aliqua ratione, & cum boni successus spe in explicando vaticinii hujus sensu versemur, ejusque veram vim exauriamus, recteque adplicemus temporibus suis, opus erit secundum jacta a nobis in Prolegomenis principia, bipartitim hanc instituere dissertationem: In antecessum quidem sensum verborum in vera ponendo luce, deinde quorsum demum hoc oraculum pertineat, quibusque casibus aut rerum eventui adplicari debeat, modesta *διανόησις*, inquirendo. Præmittemus tamen brevem quandam sciagraphiam dicendorum seu

A N A L Y S I N

totius vaticinii.

I. Complectitur pericopa, quam tractandam suscepimus *generalem* promissionem *de Novo Fœdere a Deo cum Israelitis pangendo* vs. 31. quæ ulterius deducitur commatibus 32--40.

Quod ad *generalem* propositionem,

A. præmittuntur

α. tempus, quando hæc promissa effectum sortitura sint vs. 31 a. *Ecce dies venientes.*

β. Certitudo & auctoritas Oraculi: *Inspiratum* JEHOVÆ. vs. 31 b.

B. Oraculum ipsum hisce verbis effertur: *Et, vel quibus novum fœdus feriam cum domo, sive gente, Israelis & domo Judæ.* vs. 31 c.

II. Deducitur hæc *generalis* Propositio; *speciatim* exponendo *Novi* hujus *Fœderis* Naturam & bona, ac solvendo dubia, quæ divinæ in Judæos benignitati impedimentum adlatura, saltem moram factura videri possent.

A. *Fœderis* a Deo promissi *natura* & *bona* proponuntur

α. κατ' ἀρχήν: vs. 32. ubi

α. Opponitur *Fœderi* alii *antiquo*: *non secundum fœdus, quod pepigi cum patribus, id est majoribus, ipsorum, eo die, quo prehendi illorum manum ad eos educendos ex terra Ægypti.* vs. 32 a.

β. Quod

β. Quod *antiquum fœdus*

a. a parte populi violatum erat; *quod fœdus meum infregerunt; sive propterea quod ruperunt fœdus meum.*

b. a parte Dei abolitum; ideo ego nuntium illis misi, *res suas sibi habere jussi, inspiratum JEHOVÆ, vs. 32 b.*

γ. *κατὰ θεόν* exponuntur: *Novi fœderis natura & bona, vs. 33 & 34.*

α. *Natura* novi fœderis, addita iterum formula confirmandi. vs. 33 a.

a. Præmittitur declaratio & auctoritas, *verum hoc est fœdus, quod ego post illos dies, (quibus nempe fœdus ruperunt, & me illorum pertæsum fuit) pangam cum domo, h. e. populo, Israelis, inspiratum JEHOVÆ.*

b. Quam sequitur *natura fœderis*, quod spirituale totum foret absque ceremoniis vel bonis corporeis & typicis: *Legem meam eorum visceribus ita indam, ut eam cordi ipsorum inscribam.*

β. *Bona* fœderis duplicis sunt generis, vel *radicale* reliquorum, & eorum causa, & *bona* inde profluentia, hæc

a. primo loco memorantur, suntque

1. communio arctissima inter Deum & Israëlitas tanquam populum Dei, hac formula fœderali expressa: *Et ero illis Deus,*

Et illi mihi erunt populus, liber & sui juris, vs. 33 b.

//. Cognitio summa & accuratissima summi Numinis, ejus rectum cultum simul involvens. vs. 34 a.

— . Negative promissa: *Et non amplius vir proximum suum & vir fratrem suum (semet invicem) docebunt, dicentes: Cognoscite JEHOVAM.*

= . Positive confirmata: *Nam omnes me cognoscent, a minimo eorum usque ad maximum eorum: Inspiratum JEHOVÆ.*

b. Bonum radicale jam submittitur, quod rationem reliquorum in se continet vs. 34 b. *Nam eorum iniquitati condonabo, illorumque peccata non amplius meminerò.*

B. Expōsita *Fœderis Novi* natura, ejusque bonis enumeratis, sequitur vs. 35--40. solutio *dubiorum*, quæ hujus fœderis solenni cum Israëlitis erectioni & confirmationi obicem ponere videbantur. Tria sunt, quæ memorantur & solvuntur, dubia.

1. Primum dubium oritur ex dispersione Judæorum inter gentes, qua effectum iri, aliquis opinari posset, ut tandem hic populus plane exterminetur & gens vel populus esse desinat: cui dubio Deus obviam it, adseverando, æque minus Judæos cessaturos gentem constituere, ac leges naturales abrogandas. vs. 35, 36.

a. Fun-

a. Fundamentum hisce subternitur vs. 35. descriptione summi rerum Arbitri. Sic dicit JEHOVA, qui solem dat in lucem diēi, firmis legibus, lunam & stellas in lucem noctis, vel de nocte, moderans fluxum & refluxum maris, ut fremant fluctus ejus. JEHOVA EXERCITUUM nomen ejus.

β. Dubium ipsum solvitur vs. 36.

a. Legum naturalium inviolabilitate adserta: Si hæc statuta, (hæ leges) vel tantillum remittant a facie mea, inspiratum JEHOVÆ (curæ & imperio meo subtracta),

b. & inde confirmata promissione de duratione populi Judaici: Etiam semen Israelis (reliquiæ & posteris) desinet esse gens (vaga quidem & perdita, distincta tamen) coram facie mea (sub mea tutela & cura) omnibus illis diebus.

γ. Altera difficultas fita est in magnitudine & atrocitate peccatorum Israelitarum, quæ ultima & finali gentis extirpatione & rejectione vindicare justitia divina requirere videbatur; contrarium tamen Deus promittit vs. 37.

α. Illustrantur dicenda ex incomprehensibilitate operum Divinorum in naturæ regno, præmissa formula: Sic dicit JEHOVA: si Cæli superne mensurabuntur, & fundamenta terræ investigabuntur inferne (mensurari & investigari possunt.)

ε. Promissio ipsa fit, Deum, non obstantibus

atrocibus populi rebellis factis, tamen finaliter & universaliter eum non rejecturum: *Etiā ego exulcerato animo repudiabo totum semen Israël propter omnia quæ fecerunt, inspiratum JEHOVÆ.*

1. Tertia denique difficultas est, urbem templumque, quondam Deo sacrata, jacere deserta & desolata, ab hostibus impuris conculcata & vastata: ut hanc tollat, promittit Deus, reædificandam Urbem, sibi sacratam & inviolatam, pomœriis, quam unquam antea, latius extensis, & mansuram in perpetuum a vastatione & vi hostium liberam, vs. 38--40.

a. Hic præmittuntur rursus

a. Tempus: *Ecce dies venientes.*

b. Auctoritas oraculi: *Inspiratum JEHOVÆ.*

β. Promittitur in genere

a. Restitutio & reædificatio Hierosolymorum & (quibus) *ædificabitur hæc urbs JEHOVÆ* (sacra & inviolata).

b. Speciatim indicatur

I. Majore ambitu eam includendam & JEHOVÆ sacram fore; quare describitur ambitus urbis vs. 38, 39, 40 a.

— A latere septentrionali *a turre Hannanæelis usque ad portam anguli*, vs. 38.

— A latere occidentali: *Et linea mensoria ulterius e regione ejus (portæ anguli) egredietur (excurret) usque*

*que ad collem Gareb, & circuibit
Goatham (Golgotha) vs. 39.*

≡. A latere meridionali: *Et omnem
vallem cadaverum, & cineris.*

≡. A latere orientali: *Et omnes campos
usque ad torrentem Kedron ad angu-
lum portæ equorum usque, versus O-
rientem: Sanctitas JEHOVÆ! vs. 40 a.*

II. Nunquam amplius exscindendam &
vastandam fore vs. 40 b. *Non evelletur
(exscindetur prorsus) imo nec contunde-
tur amplius in æternum, vs. 40 b.*

P A R S E X E G E T I C A.

Jam bono cum Deo ipsam pericopæ nostræ tracta-
tionem adgrediemur! Generalis Promissio de Novo Fœ-
dere cum Israëlitis pangendo vs. 31. hic primum nobis
occurrit; in quo versu ante omnia Vates Lectores & Au-
ditores suos ad attentionem debitam excitat per voculam
הנה *en, ecce!* pro qua Græci posuere *ἰδοὺ*; Hac vo-
cula sæpe novas pericopas incipere solent Prophetæ,
sæpe etiam in Historicis libris occurrit, & ex imitatio-
ne Hebræorum in N, T. *ἰδοὺ* sæpissime quoque reperire
est. Vulgo putant, *ἐμφατικῶς* eam semper usurpari,
atque indicare, rem, quæ proponitur, singularem,
miram & inexpectatam, simul tamen lætam & optatam
esse: sed intercedit cel. J. D. MICHAELIS *Introd. ad
Libros N. Fœderis Tom. I. Part. I. pag. 241, 242.*
jubetque cum hac particula conferri Arabum *لَا*
vulgatissimi apud illos usus. *ألا* ulla Emphasi: In
quo

quo facile Viro doctissimo fidem habeo cum respectu ad Libros Historicos ; sæpiusculè tamen cum Emphasi insigni fumendam esse , præcipue apud Prophetas , negare non sustinerem. Quin illud observare mihi visum , tum quammaxime adhiberi , quando res bonis omnibus desiderabilis , in spem & consolationem piorum promittitur. *Zach. IX. 9. &c.* Atque ita hic loci innuere rem , quæ proferetur eloquiis Divinis , esse omni modo , quæ adtendatur , dignissimam , majorisque abollæ , crediderim. Et vero promittitur in sequentibus res desiderabilis , miranda , omnemque hominum fidem ac spem superans. Cum Israëlitis toties rebellibus , semper animo præfractò durâque cervice Deo semet opponentibus & immorigeris foedus suum aliquando Deus misericors & benignus renovabit !

Porro aliquoties in hoc capite dictio recurrit , *Ecce dies venientes* , הנה ימים באים vide vers. 27 , 38 , &c. *diem* pro tempore poni , quemadmodum apud Græcos *ἡμέρα* & Latinos *dies* , notius est , quam ut indicari necessum sit , alias remitteremus Lectorem ad illos , qui *de stylo Novi Testamenti* scribentes , de hoc vocis usu egerunt ; majus est , *dies* poni pro tempore certo apud Deum in consilio suo definito & determinato ; sed quid hic significat proprie illa dictio : *Ecce dies venientes* ? Cel. VENEMA in Comment. ad h. l. Scilicet , inquit , NOVI dies post supra memoratos , quibus immediate succedent ; adeoque post tempora Maccaica , (eo enim Interpres versus immediate antecedentes retulerat ,) de quibus supra erat actum. Quæ clara est et facillima cohærentia , nos ad tempora Messie du-

ducens. Dubito, an recte; certe neque vs. 27. neque vs. 38. ubi eadem obvia est phrasis, hac ratione explicuit Vir acutissimus, sed alio refert: scio quidem, quod vs. 38. novam initium ducere pericopam, sibi persuasum habeat, verum illud precario adsumit, quemadmodum in Anacrifi plenius videbimus. Mihi in genere tantum est futuri alicujus temporis descriptio; absque ut determinetur, num sint illi ipsi *dies* memorati vs. 27. & 38. an vero novi ab illis discreti, prioribusque illis succedentes, quod hic non ex phrasi sed ex re ipsa & aliis Criteriis dijudicandum erit. Futurum, inquam, Tempus hic intelligendum forsan longissime adhuc remotum, licet dicatur ex vi participii *Benoni* apud Hebræos, in præsentī, *ecce dies venientes*, hoc est, jam instantes, qui jamjam decurrere incipiunt, & certo certius aliquando futuri sunt. Quod dicendi genus hic adhibetur, sive ad denotandam certitudinem implementi hujus Oraculi, sive uti egregie CLERICUS ad h. l., quod tempus hoc mox futurum dicatur, *non more hominum, apud quos res differri multum dicitur, cum aliquot ætatibus elapsis tantum fit. Sed tempus, quod collatum cum ætate hominum longum vocatur a nobis, Deo æterno & futura quasi essent, videnti, breve dicitur*, quod vel ipsis gentilibus observatum ex PLUTARCHI *de sera Numinis vindicta* libello ostendit, sic et Petrus II. Ep. III. 3, contra quosdam de promissionibus Divinis male loquentes observat: *ὅτι μία ἡμερα παρὰ Κυρίου ὡς χίλια ἔτη, καὶ χίλια ἔτη ὡς ἡμερα μία.* Propius tamen ad rem erit observasse, ex *scena Prophetica*, quæ dicitur, recte constituta hanc locutionem optime

ex-

explicari posse, Sæpe Vates divini quasi in ea tempora, de quibus, post revoluta sæcula demum futuris, vaticinantur, Lectores suos transferunt, resque tantum non ob oculos ponunt. Quæ res probe intellecta multum valet, ad prædictiones Prophetarum clarius intelligendas, eorumque sermonem ab Ellipsis, Enallaxis, aliisque figuris Rethoricis, liberandum. Hoc jam adplicemus ad rem præsentem, si scena hujus visionis prophetica figatur eo modo, ut nos quasi præsentis magnis illis, quos canit, eventibus statuatur facer Vates, recte dixit: *Ecce dies venientes*; instat tempus, jamque adest.

De Tempore postquam monuerat vir Divinus, dictis suis auctoritatem addit, formula apud Prophetas solemni יהוה - נאם *Inspiratum* JEHOVAH! Dei veri & veracis. De יהוה titulo summi & unici Dei, ab Israëlitis culti, opposite ad Deos aliarum Gentium, pleni omnes Commentatorum libri, plenæ omnes paginae, quare præstat nihil quam pauca de eo dicere, ne acta agamus. Unicum tantum hoc, bona Lectoris venia moneo, nuperrime admodum suam de hoc nomine ejusque origine et vera pronuntiatione sententiam dixiste Cel. SCHEIDIUM in *Specim. crit. complect. novam version. Jes. Cap. I.* ubi §. 5. יהוה deducit ab היה, quod veteri Cananæorum lingua, idem quod היה in Aramæa; ut sit tertia persona Fut. Kal יהוה, sed pro (·:) substituendum (ר) Kametz in Nominibus propriis, quod (ר) obscurius si pronuntiatur tanquam (o), veram pronuntiationem fore JAHAVOH, apud Græcos 'Ιάω. *Diod. Sic. Lib. I. cap. 94. pag. 105.* Quid-

Quidquid sit, id certum est, titulum huncce, quod ex *Exod.* III. et VI. constat, Deo summo in sacris V. T. tabulis adscribi cum respectu ad Israëlitas, quos in tutelam et fidem recepit, sed et ad promissiones huic populo magno numero factas, in quibus populo communicandis tantum non semper hoc Dei Elogium obvium esse videmus, et fane nominis hujus vim summum Numen tunc exserit, quando suæ memor veritatis promissa sua reapse præstat et efficit.

Hujus jam Dei fallere nescii promissionem Israëlitico populo factam, in se continet sequens pericopa, quare præmittitur נאם-יהוה. Quod vocabulum נאם est vel participium passivum formæ פקיד, vel nomen formæ infinitivæ, a radice נאם Arabibus نَامَ spiravit, leni submissoque sono vocem edidit, ut solet *mussitans*; quam vim verbum hoc נאם habet in difficili isto loco apud nostrum *Cap. XXIII. 31. הנני על-הנביאים נאם-יהוה הלקחים לשונם וינאמי נאם* i. e. *Ecce me contra Prophetas illos, dictum Jéhovæ, qui adhibent linguam suam, ut mussitent, sive submurmurent illud נאם.* Ad quem locum omnino consulendus novissimus Interpres hujus libri *Tom. I. pag. 598.* Certi igitur sumus hac adjecta solenni formula, nos non humana sed Dei vivi verba legere, certo certius suo tempore executioni mandanda et cum plena fide amplectenda.

Hisce præmissis, vaticinium ipsum five promissio proponitur generalibus verbis: כרתי את-בית ישראל, Et secabo cum domo Israëlis et domo Judæ novum fœdus. De phrasi כרת ברית se

secare fœdus proprie, Latinis *ferire fœdus* Græcis *ἐγκυβναι* cum respectu ad hostias et victimas in confirmationem pactorum fœderum in partes secari et obferri solitas, in signum similis mortis perjuro vel fœdifrago infligendæ, nil est, quod hic multis agam, quum Interpretes et rei antiquariæ explanatores plenis modiis sua observata huc contulerint, uti vel ex Lexicographis constat. Legatur nota 209. Cel. MICHAELIS in *Epist. ad Hebr.* quando tamen hunc morem ex *Gen. XV.* etiam probat et illustrat, velim Lector! legas et dijudices Cel. VENEMÆ animadversiones et explicationem hujus loci in *Diff. select.* pag. 156 sqq.

Hinc et vocem ברית a ברה notione *secandi* derivandum esse plurimi censent, alii a notione ejusdem radicis *eligendi*, alii *comedendi*, quam præfert VRIEMOET *ad Dict. Class. Tom. I. pag. 94.* conf. pluribus SIMONIS *Arc. formar. Part. I. Sect. 4. Cap. 8.* coll. ejus *Lexico Hebr.* si dicamus quod res est, usus linguæ postulare videtur vocis ברית radicem esse ברה, est enim formæ בכית *fletus*, quod certo certius a בכה *flevit.* conf. SCHULTENS *ad Job. XXXVII. 21.* ברה autem proprie *secare* significat, hinc *exasciare, polire.* sic ברי exstat *Job. XXXVII. 11.* notione *nitoris* et quidem *rasilis*, et ברייה *pinguedo* proprie *nitor*, quemadmodum *nitere*, apud *Phædrum, nitens taurus* apud *Virgilium, nitida jumenta* apud *Nepotem*, de pinguibus conf. *VV. Doctos ad Phædr. III. Fab. 7.* Istam autem exasciationem et politionem conditionum fœderis, tamdiu scilicet institutam donec utrique parti placeant, si dicamus potius notioni *fœderis* in voce ברית an-

ansam dedisse, quam dissecta et sacrificata animalia, forte magis antiquissimorum hominum simplicitati illud conveniet, sed ἀπίχων.

Majorem multo adtentionem meretur quæstio, quo sensu ברית adhibeatur, cum de pactis Divinis sermo est? vocabulum hocce *fœdus* notans a LXX. Interpretibus διαθήκη voce exponitur, quos Apostolus in Epistola ad Hebræos passim sequitur. Jam hæc vox apud Græcos profanos Scriptores illa notione *fœderis* vix nota est, qui de *Testamento* eam usurpare solent; cum Græcis Interpres Latinus Vulgatus etiam ברית per *Testamentum* vertit. Ex his omnibus factum est, ut Theologi locuti sint de *Testamento Divino*, quin et librorum nostrorum sacrorum duæ partes *duo* vocatæ sint *Testamenta*. Multi tamen hic fluctuarunt, dixeruntque cum *Drusio*, Hebraicum ברית semper *fœdus*, nunquam *Testamentum* significare, & διαθήκη in Lingua Hellenistica prorsus idem denotare quod alias apud Græcos συνθήκη *pactum, fœdus*. Cum vero videant, Apostolum in Epistola ad Hebræos vocabulo videri significationem adtribuere *Testamenti*, alii cum *Hieronymo* eum haud exactius coram crassis auditoribus egisse, alii vel e canone ejiciendam, Paulo saltem abjudicandam esse Epistolam censuere. Vide JOH. FRISCHMUTH. *Diff. de Fœd. Novo* l. §. 11. sqq. (exstat in *Thesauro Ikenii Tom. I. pag. 857.*) Nuperrime etiam vir clarissimus J. D. MICHAELIS ברית & διαθήκη in sacris Testamentum innuere, aut nos sat commode et convenienter consuetudini sacrarum paginarum, de *Testamento Divino* sermonem facere posse negavit; tum in *Prolegom. ad Sect. XI.*

Comment. Peircii in Epist. ad Hebræos. Quam suam opinionem repetiit in opere præstantissimo *Introduc.* ad libr. N. Fœderis statim ab initio, tum in *Nota* 200 ad Hebr. IX. 15. ubi id operam dedit ut doceat, *ברית* & *ברית* fœdus solummodo in sacris denotare, eoque sensu etiam a Scriptore Epistolæ ad Hebræos usurpari, adeoque nostros libros sacros non *Vetus & Novum Testamentum* sed *Vetus & Novum Fœdus* vocandos esse; agitque hanc causam multa cum probabilitate. Quia autem hunc nostrum locum in specie semel iterumque Apostolus cit. Epist. VIII. 8 - 12. & X. 16. ad partes vocat, non abs re censeretur, si hac occasione paucis inquiramus, quid certi demum hic statui queat; nec hanc liberam inquisitionem ægre feret generosus cel. MICHAELIS animus.

Scripsit Doct. LEONARD VAN WOLDE Dissertationem de Testamentifactione Hebræis veteribus ignota anno 1760. sub præsidio RAVII nostri, viri supra meas positi laudes, cuique multum debere studia mea, & alias professus sum, et semper grata mente agnoscam: (Collectioni suæ *Opusculorum Hist. Philol. Theolog.* eam inseruit Io. OELRICHS Tom. I. Num. 10. pag. 305.) Si autem hoc adfirmandum sit, apud Hebræos Veteres Testamentum prorsus fuisse incognita, transeundum mox erit in castra cel. J. D. MICHAELIS, *ברית* & *ברית* in Sacris Testamentum significare posse negantis. Nobis quum hic longioribus esse non liceat, bonum factum, quod Lectores remittere possimus ad dissertationem Doct. Io. MEDHURST de vera vocis *ברית* in S. S. significatione & Testamentifactione apud Hebræos in *Biblioth. Hag.*

Hag. cl. II. fasc. 3. pag. 533 sqq. qui evicisse mihi quidem videtur, Testamentifactionem apud vetustissimos Hebræos rem plane inauditam aut insolitam neutiquam fuisse.

Quod jam ad quæstionem ipsam adtinet, observari meretur, *διαθήκην*, uti jam diximus, apud profanos Græcos Scriptores tantum non semper de *Testamento* adhiberi, quum jam *δ*. LXX. eam vocem ponant pro Hebraico כְּרִית & *Vulgatus Testamenti* vocabulum expresse adhibeat, magnum hoc quidem præjudicium creat, Hebræum כְּרִית non tantum notatione *foederis*, sed etiam *Testamenti* gaudere, vel si mavelis, hanc vocem, quando de divino aliquo *Fœdere* usurpatur, aliquid amplius involvere, quod in *Fœderibus* humanis locum non habet, & *Testamenti* ad instar est. Extra dubium vero hoc omne locat Apostoli auctoritas, qui in *Epistola ad Hebræos* Cap. IX. hoc sensu *διαθήκης* vocem usurpat, quidquid obnitatur Cel. MICHAELIS, quandoquidem τὸ διαδέμενος mentionem facit apertam, & præterea adseverat vs. 16, 17. *διαθήκην* non esse firmam nisi ἐπὶ νεκρῶς. Ipse MICHAELIS in *Not.* 203, 204. hisce difficultatibus maxime suam premi sententiam agnoscere debuit, nec qua ratione se inde extricaret, invenit. Quum enim διαδέμενος & προσίτην eundem esse, ac *Mediatorem foederis* significare, dicat, & Christum intelligat, cujus morte tanquam Victimarum Antitypo hoc fœdus sancitum sit, & νεκρῶς de victimis cæsis exponat, nullum habet huic explicationi subsidium aut fundamentum, quare variis pro fertili suo ingenio indulget conjecturis, quæ æque facile rejici ac dici possunt. Omnibus hisce probe circumspectis, כְּרִית

de Divinis rebus usurpatum ejusmodi *fædus* denotare videtur aliquid *Testamenti* simile habens, quod ulterius confirmatur tum ex ipsa natura fœderis Divini, tum ex phrasibus de eo in S. volumine adhibitis. Sunt nimirum *fœdera* Divina non διπλευρα, quemadmodum pacta humana, sed aliquo sensu tantum μονοπλευρα, quatenus Deus hominibus adsignat in fœdere suo magnum aliquod bonum, certo certius illis condonandum, quamvis non sine conditionibus ab hominibus, sed Divina gratia adjutis præstandis. Hanc fœderis Divini notionem enodavit magnus Germaniæ Theologus ERNESTI in *Biblioth. Theolog. Tom. IV. n. 10.* quod ad phrasas adtinet, quas S. Scriptura de *fœderibus* Divinis adhibere solita est, inter eas vulgatissimi usus est illa, quam hic reperimus, quâque Deus dicit וברתי אתי sibi adtribuens pactionem fœderis, quod fœdus ἐμφατικῶς *fœdus suum* vocat, hoc est constitutionem & propositum suum, magno aliquo beneficio homines mactandi & beandi, qui hisce obstricti tenentur ad cultum & obedientiam Deo ejusque legibus præstandam, quod locum conditionis quasi implet. Sic in omni fœdere Divino, quod Deus unquam cum hominibus pepigit, primum semper locum obtinet promissio vel beneficium aliquod certo certius præstandum: sic cum Abrahamo *Gen. XVII.* & quando sermo est de fœdere Dei quod cum Israëlitis fecit, hæreditas terræ illis promissæ vulgo memoratur. Atque hæc est ratio, cur Deus etiam dicatur non tantum cum Noacho & filiis ejus, sed & cum animantibus & omni quod vivit iniisse fœdus *Gen. IX.* quodque memoretur *fæ-*
dus

duſ Dei de die & nocte apud noſtrum Cap. XXXIII. 25.

Quæ autem contra hæc adfert cel. MICHAELIS, non id efficiunt, ut victas dare manus Viro doctiſſimo cogamur. Strictim argumenta ejus luſtrems. Præterimus ſicco pede illud adfertum, Deum, utpote immortalẽ Teſtamentum condere non poſſe; ſatis enim et probe perſpectum habet Vir cel. qua ratione cum Apoſtolo intelligi velimus, quum de *Teſtamento* Dei verba faciamus: quando porro ex eo quod *διαθήκη* a τοῖς LXX. ponatur pro ברית, concludat, hos Interpretes Græcam vocem notione *fœderis* uſurpaviſſe, id de quo quæritur, ſibi ſumit, atque principium petere videtur. Nihil præterea lucratur ſibi, quando obſervat, Paulum argumentari ex *Exod. XXIV. 8.* ubi Moſes *ſanguinem fœderis* memorat, adeoque Paulum de *fœdere* loqui, niſi dicere malimus, virum *θεόπνευστον* in voce ludere, & male rationes ſuas ſubducere. Sed neutrum ſtatuerẽ opus eſt, ſi modo de *fœdere* Divino, quod rationem ſimul *Teſtamenti* habet, ſermonem eſſe, recte meminimus.

Magis ſtringit, quod tertio loco adducit Vir ingenioſus, argumentum; Paulum nempe novam *διαθήκη* opponere Veteri. Jam quærit; Quis hic fuerit teſtator? An Deus? ſed is quidem morti non eſt obnoxius. An hoſtiæ? Verum hæc iſtud Teſtamentum non condidit, nec certe Iſraëlitæ earum ſunt hæredes. Verum rectiſſime ſupra nominatus MEDHURST l.c. pag. 565 reſpondet: non Dei loco ſed Moſis potius, qui illud fecerit Teſtamentum, cujus fuit Mediator, maſtanda erant ſacrificia, quo depingeretur Mediator Novi Teſtamenti, qui Teſtamentum ſuum ſanguine ſuo confirmare debuit. ---

Et paucis interjectis opportune addit: *In re seria ludendum aut jocandum non putem.*

Sed, ita pergit Vir doctus, in *דאדינא*, cujus apud Paulum mentio, nihil mutari potest *Gal. III. 15-17.* atqui hoc est contra naturam Testamenti, cui sane Testator addere aliqua, aut in quo mutationem instituere queat. Potest autem & huic dubio responderi, si naturam fœderis & Testamenti Divini, quod utrumque bene ordinatum adeoque prorsus immutabile est, satis perspiciamus. Idque vel ex dicto loco *Gal. III. 15-17.* patere poterit, quoniam Paulus *fœdus & promissiones* Divinas simul junctim memorat.

Eodem modo concedimus Viro acutissimo, in *Testamento*, si nimirum de humano agatur, requiri, utrum sit morte *Testatoris*, non *Mediatoris*; negamus vero de Divino Testamento, cujus *Testator* est *Mediator* fœderis simul. *Hic enim habemus ejusmodi Mediatorem, qui adfirmare poterat, seipsum fecisse Testamentum.* MEDHURST *l. c.*

Duo denique adhuc producit Vir cel. phrasas scilicet *sanguinis fœderis & initiationis* aut *inaugurationis* vix commode ad *Testamentum* adplicari posse; nos concedimus, hisce locum non esse in Testamentis humanis, sed bene quidem in hoc fœdere & Testamento Divino vel ut nonnulli maluerunt, *fœdere Testamentario, Testamento fœderali, Testamento-fœdere.* FLACIUS in *Clav. S. S. Part. I. V. Fœdus, Testamentum.*

Vocatur autem hic loci *fœdus* *הרשה* *novum*, quod *antiquo* opponitur, siue antea plane non fuerit, siue saltem hac ratione non fuerit. Adeoque vel omnino *novum*,

rum, vel *innovatum*, prouti de eodem vel de alio sub-
 jecto fermo est. Unde *הרשה* duplici usu teritur in Sa-
 cris. Cum autem vetera fordent, fastidiuntur, no-
 va vero placent, & inde *novum* habetur pulcrum,
 acceptum, eximium, hinc radici *הרש* notio *nitoris*
 adhæsit, collato Arabum *حَدَّثَ* *polire ferrum*, &
 ita *gladium ac cultrum micantem reddere*; locum 2.
Sam. XXI. 16. ex hac notione illustrare & contra *Hu-*
bigantium vindicare conatus fuit Doct. SCHEIDIUS
Specim. observv. ad quæd. V. T. loca subjuncto *Diff.*
in Cant. Hiskia, pag. 32. Ea tamen notio an cum
 Viris doctis pro primaria & originaria, an vero pro se-
 cundaria tantum habenda sit, dubitari posset cum Ve-
 ner. *Paris in Biblioth. Hag. class. I. fasc. 1. pag.*
129.

Sed hæc de vocibus ipsis sufficient, de re ipsa videamus.
 In locum de fœdere & Testamento Divino me
 non immitto: nec scopus nec limites hujus lucubrationun-
 culæ illud ferrent. Hoc tantum dico, post lapsum primo-
 rum parentum „ Dei fœdus cum hominibus ab Adamo
 „ inde, usque ad mundi finem & fuisse semper uni-
 „ cum, & permanfurum, scilicet gratiæ (*διαθήκη χάρι-
 „ τος* vocatur *Hebr. XIII. 20.*) œconomiam autem,
 „ promulgationem, atque administrationem ejusdem
 „ diversas subinde induisse facies.” Verba sunt CARP-
 ZOVII *ad Hebr. pag. 380, 381.* speciatim autem hic
 adtentionem meretur Fœdus *Sinaiticum* cum Israëli-
 tis pactum, de quo *Exod. XXIV.* quod stricte dictum,
 cum toto populo initum & secundum promissa bona &

secundum conditiones tantum fuit literale & corporeum, latius vero sumtum foedus gratiae quidem in se continebat & supponebat, verum quatenus conveniebat isti oeconomiae ante mortem Mediatoris, anticipatum quasi & imperfectum, obfuscatum etiam variis heterogeneis admixtis. De quibus omnibus nemo accuratius absolvit cel. VENEMA in *libris dissertationum sacrarum*. Vocatur autem hoc foedus Sinaïticum stylo S. Scripturae *vetus* sive *antiquum Testamentum*, cui hic & alibi opponitur *Novum*, hoc est foedus gratiae plane *novum* & *aliud*, cum relatione ad foedus Sinaïticum stricte sic dictum, quippe *spirituale* & internum, *renovatum* cum relatione ad idem *foedus* latius sumtum, quatenus purum, vera sua natura fulgens, confirmatum morte Mediatoris, bona gratiae & leges fidei & amoris pure spirituales & internas complectitur, gloriosius multo quam unquam antea sub alia ulla oeconomia, quae post cel. VENEMA in *Comment. ad h. l.* digito tantum indicasse sufficit: hoc unico tantum adjecto observato, ex toto contextu & praesertim sequente comate constare, non de *renovato*, si accurate loqui velimus, sed de plane *novo* foedere sermonem esse, adeoque opponi hic foederi Sinaïtico stricte dicto, quod cum Israëlitarum majoribus erectum, ab ipsis violatum & a Deo abolitum fuit; cujus in locum hoc *novum* foedus succederet. Convenit & Apostolus *Hebr. VIII. 13.* quum *vetus* illud *antiquatum* per hoc *novum* foedus adseveret.

Denique nec hoc sine animadversione praeterire liget, verba versus 31. priora hoc modo adduci ab

A-

Apostolo ad *Hebr. VIII. 8.* ut adhibeat verbum *συντελέσω*, pro eo quod in Hebræo est *כרת*, nec sine ratione eum Græcos reliquisse videri qui habent *διαθήσασθαι*. Nimirum ut non de dispositione tantum, & manifestatione ac oblatione hujus novi fœderis, quæ fit per *Euangelium* cogitarem, sed de ipsa fœderis *pactione & perfectione*, ita ut Deus revera scopum suum hic adtingat & Israëlitas, corda eorum flectendo, in fœdus suum traducat, id quod confirmatur ex commate 33.

Fœdus hocce novum pangetur *את-בית ישראל* cum domo Israëlis & domo Jephudæ: De locutione Hebræis perquam familiari, quia *domus* ponitur pro *familia, tribu, gente*, nil adtinet dicere, sed hoc potius observandum, cum olim *בית ישראל* totum Hebræorum populum, omnes duodecim tribus denotaret, post scissum sub Rehabeamo regnum, usu invaluisse, ut *Israëlis & domus Israëlis* titulus relinqueretur decem tribubus, dum ii, qui familiæ Davidicæ subditi manebant, a *Judæ* tribu adpellari solebant. Res notior, quam ut exemplis pluribus confirmari opus habeat. Nonnunquam & priores sub *Ephraimi* nomine apud nostrum Vatem veniunt; quia hæc tribus cæterarum facile princeps fuit, conf. MICHAELIS *Not. 174.* in *Epist. ad Hebræos*. Necessè ideo tantum fuit de hac re Lectorem monere, quandoquidem a multis Interpretibus omiſsa fuit hæc observatio, & multum tamen facit ad intellectum hujus pericopæ, sic enim constat, 1° cum toto populo Israëlitico hoc erigendum novum fœdus, cum populo X tribuum non minus

nus ac cum tribubus Judæ & Benjaminis. 2° Litera-
liter explicandum esse hoc comma de Hebræis absque
ut de Ethnicis, de quibus hic altum est silentium, ali-
quid dicatur. Pertinet quidem hoc fœdus Novum gra-
tiæ & se extendit etiam ad gentes, verum illud nobis
non constaret ex hoc oraculo, sed ex aliis divinis pro-
missionibus & prædictionibus concludi debet. V. C.
gentes in semine Abraham sibi benedicturas esse. Cum
quibus tamen neutiquam nostrum vaticinium pugnat,
secundum Regulam: *Positio unius non est exclusio al-*
terius. Constat id quod diximus, etiam ex sequenti
versu, ubi *patrum* hujus populi mentio fit. Rectissi-
me proin HUBIGANTIUS in NN. ad h. 1. *Hæc aperte*
describunt Judaicam gentem unam, non autem omnes
gentes, quæ Novi Fœderis in partem sunt venturæ.
&c.

Quod hætenus in genere promissum fuit *Novum Fœ-*
du, mox per partes amplius deducitur & ab omnibus
dubiis vindicatur: In antecessum quidem opponendo
hoc Novum fœdus veteri isti quod quondam cum Is-
raëlitarum majoribus fuerat erectum hisce verbis comm.
32. לא כברית אשר כרתי את-אבותם כיום החזיקי. *Non secundum fœ-*
du, quod percussi cum ipsorum patribus, eo die, quo
eorum manum prehenderem, ut eos educerem ex terra
Ægypti. Satis clara sunt hæc verba, neque multum
declarationis opus habent. Notanda tantum est pote-
stas voculæ לא *non*, qua sæpe tantundem dicit, ac
nihil minus quam tale, conf. VENEMA *ad Malach.*
pag. 66. longe aliud itaque ac tota natura diversum
fœ-

fœdus promittitur, quam vetustum illud fuerat apud
 Horebum & Sinai montes conditum, id quod etiam
 constat ex litera כִּפְרִית in כְּבִרִית, quæ litera, ob-
 servante KIMCHI in libro *Michlol*, fol. 15. ut plurimum
 inservit ad comparationem instituendam, qua alias
 diversa inter se conferri solent. „Adparet ergo, non
 „ de uno eodemque fœdere, sed de diversis, iisque sibi
 „ ἀντιδιγνημένως oppositis vatem nostrum loqui” ver-
 ba sunt FRISCHMUTHI cit. *Diff.* §. 19. Erectum au-
 tem hoc antiquum fœdus dicitur cum Israëuitarum pa-
 tribus, id est, majoribus solito Hebraismo, qui ex Æ-
 gyptiaca servitute liberati a Deo in peculium suum fœ-
 dusque adsumti fuere; non exclusis ipsorum patrum
 posteris, conf. *Deut.* XXIX. 15. Indicatur fœdus,
 quod Deus cum hoc populo sancivisse narratur *Exod.*
 XXIV. & quod subsecuto tempore sæpius fuit reno-
 vatum & integratum tum in campis Moabiticis, *Deut.*
 XXIX. tum deinde sub piis populi Rectoribus & Re-
 gibus Davide, Salomone, Hiskia, Josia & aliis reli-
 gionis veræ reformatoribus & statoribus. Idem enim
 mansit per omnia ista sæcula vetus illud Fœdus, re-
 cte proin observatum a Cel. VENEMA ad h. l. non hic
 cogitandum esse de fœdere Moabitico, sub fine moræ
 populi in deserto, nec distincta esse illa fœdera, Si-
 naiticum & Moabiticum, cum tantum Sinaiticum in
 campis Moabiticis sit renovatum, novaque sanctio-
 ne interminatoria munitum, quod egregie executus
 est P. WIGERI *Dissert. de Fœdere Moabitico*, quam
 jure merito primum locum in Museo suo Hagano oc-
 cupare jussit Doct. BARKEY. Extra omne dubium col-
 lo-

locatur hæc observatio ex iis, quæ adjiciuntur, quod hoc fœdus sit erectum cum ipsorum patribus, *quo die* (inquit JEHOVA) *prehendi ipsorum manum* &c. five uti Hebraica proprie sonant, *in die prehendere me manum ipsorum*, id est, *quum prehendi* בְּיוֹם הַחֲזִיקִי בְיָדִי, quem Hebraismus secuti sunt & LXX & Apostolus *Hebr. VIII. 9.* ἐν ἡμέρᾳ ἐπιλαβομένης μου τῆς χειρὸς αὐτῶν κ. τ. λ. Sibi autem Deus vindicat, quod ex Ægypto fuerint liberati, ipsi enim erant imbecilles, inermes non tantum sed et servili ut plurimum ingenio sicut conditione, in quibus itaque nec ratio nec vires, quibus semetipsos in libertatem vindicassent. Sæpe enim verum deprehenditur, quod de *servis* cecinit poetarum Princeps HOMERUS *Odyss. XVII. vs. 322.*

Ἡμισυ γὰρ τε νόσ ἀπαμείρεται εὐρύοπα Ζεὺς
 Ἀνδρῶν, ὅς αἱ δὴ κατὰ δόλιον ἡμᾶς ἔλῃσι.

*Dimidio mentis deprivat Jupiter illos
 Servilis quoscunque viros sors ceperit unquam.*

Atque ita soli Deo honos libertatis suæ debitus fuit ab Israëlitis, sed præterea innuunt hæc verba gratiosam Dei ductionem, non instar duri exactoris, verum instar benigni Pastoris et Regis, qui populi sui curam gerit, *Exod. XIX. 4. Deut. XXXII. 10 - 12. Hos. XI. 1 - 3.* Denique characteres hujus veteris fœderis hic delineantur 1. Erectum fuit cum majoribus Israelitarum, itaque adhunc populum tantum pertinebat *Pf. CXLVII. 2.* Beneficium maximum memoratur liberatio Isra-

Israëlitarum ex Ægypto, et introductio in Cananæam, quæ hic quidem reticetur, sed necessarium cum illa nexum habet, ut in illa regione Dei populus forent secundum ejus leges et instituta sub Theocratia vivens, et bonis ac donis temporalibus abundans; totum ergo fuit temporale et corporeum. 3. Non æternum aut sine fine duraturum fuisse istud antiquum fœdus, monstrant verba sequentia, de quibus mox dicendum erit. Cum autem Novum fœdus non futurum sit sicut hoc vetus, sed omnino contrarium et e diametro ipsi oppositum, ultro jam patet, quænam ejus natura foret, nempe se ulterius ad gentes etiam extendens, spiritualis et interna ac æternum duratura, quæ in sequentibus dilucidius exponuntur. Nunc conferatur WITS. *Oecon. Fœd. Div. Lib. IV. cap. XIV. §. 13.*

Quæ mox sequuntur, quibus abolitum hoc fœdus dicitur, paulo difficiliora sunt verba : אשר-המה הפרו : *quod pactum, quod irritum fecerunt, & ego dominatus sum eorum, dicit Dominus.* Ita Vulgatus. LXX. (vel quisquis demum Interpres hujus libri Græcus sit in Ed. Bosii cap. XXXVIII.) longius recedunt, hoc modo reddentes : *αὐτοὶ οὐκ ἐνέμειναν ἐν τῇ διαθήκῃ μου, καὶ ἐγὼ ἠμέλησα αὐτῶν, φησὶ κύριος ;* quos presse sequitur Apostolus *Hebr. VIII. 9.* nisi quod pro φησὶ κύριος habet λέγει sensu eodem. In hisce notandum primo, particulam אשר a *Vulgato* relativa sua significatione sumi *quod pactum*, a Græco autem, tanquam causalem considerari, vertique *ἐγὼ*, ita ut hæc verba rationem in se contineant, quare aliud fœdus fuerit erigendum, quia nempe prius illud tum

ru-

ruptum sit a populo, tum a Deo abolitum. Posse utraque ratione illud אשר fami clarum est; poni enim sæpissime pro על-אשר *propterea quod*, docuere Interpretes, ab altera parte licet בריתי sequatur, potest tamen אשר relativam retinere significationem; sensu utraque ratione salvo quod ad rei summam; hoc solo discrimine, quod si אשר veritas relative *quod pactum*, tum ו in ואנכי eo referendum, & vertendum erit *ideo, propterea*, hoc modo, *quod pactum meum irritum fecerunt, ideo ego illos fastidivi*; de quo usu יִצְחָק conf. NOLDIUS *de particulis*. præterea præteriti temporis in הפרו ratio petenda tunc erit ex *scena prophetica* recte figenda, quomodo antea jam monuimus.

In verbo הפרו vertendo sensum non vim expresserunt Vulgatus & Græci, פור enim proprie est *bullivit*, vehementer *estuavit* & cognatum פרר, a quo forsan ex opinione SCHULTENSII *Gramm. Hebr. pag. 364.* הפרו descendit, & פרפר apud Arabes superstes proprie dicit *fringere, infringere*, veluti aciem rei per multas crenas & incisuras, ut plane irrita reddatur.

Atque hinc patet, quam vim vocabulum hic exserat: semper quidem Israelitæ duræ cervicis populus fuere & sæpissime relicto Deo vero, ad idola se contulere, idololatriæ se tradentes, & licet idololatriæ crassiori post reditum ex captivitate Babylonica nuntium miserint, & legi Rituali adhærere viderentur, tamen aliorum & enormium peccatorum rei, de quibus arguuntur a JESU CHRISTO & Apostolis, tandem Messiam Dominum Deumque suum rejicientes, omnino confregerunt fœdus illud Divinum. Hæc autem rebellio

populi foedifragi antecederet & causa foret, cur foedus hoc a Deo aboleretur & antiquaretur, quod dicitur **וְאֲנִי בְעַלְתִּי בָם**. Quæ verba nonnullam habent difficultatem, tamen a doctis dudum maximam partem sublatam, ideoque hic digito tantum tangendam. Difficultas in eo sita est, quod interpretes communissime vertant *ego ipsos in matrimonium duxeram*; sic & nostrates Belgæ: *quamvis eos in matrimonium duxissem*. Sed quantum interfit inter hoc & *ἡμέτερον αὐτῶν*, quod Græcus & Apostolus habent, quivis facile perspicit. Atque hæc ratio est, cur varii varia tentarint! nonnulli pro **בְעַלְתִּי** corrigendum censuere **נִעַלְתִּי** *fastidivi, abjeci, repudiavi*, inter quos nuperrime nomen professus est suum HUBIGANTIUS, quin & ab aliis **בְחַלְתִּי** obtrusum, *lingua invitâ*, quemadmodum pronuntiat SCHULTENSIUS. Nihil tamen difficultatis remanebit, si audiamus POCOCKE in *Not. ad Port. Mosi*, pag. 6-9. **בְעַל** cum **ב** constructum, uti hic, apud Arabes denotare *fastidio & tædio adfieri*, monentem; id quod hactenus literarum periti ambabus amplectuntur manibus vid. WOLF *Cur. Philol. ad Hebr. l. c.* CARPZOVIVS *ad Hebr. pag. 372.* MICHAELIS *not. 176.* Cæterum de verbo **בְעַל** ejusque primaria notione, quam in *turgendo* ponit, pluribus commentatur **נָאֻו** ad *Prov. XXX. 23.* ubi *pag. 480.* & nostrum locum ad partes vocat, atque exponit. Hac notione adsumta, schema foret egregium a viro, uxori suæ repudium mittente, eamque res suas sibi habere jubente, desumptum. Esset ergo hic **וְאֲנִי בְעַלְתִּי בָם** Ego omnem zelotypiæ meæ æstum in illos effudi, vinculum matrimonii, quo me-

mecum conjuncti erant, plane rupi, fœdere abolito, uti recte cel. VENEMA ad h. l. eodem prorsus modo exponi debet phrasis nostra supra Cap. III. 14. Utque illud eo melius intelligatur, sciendum est, fœdus hoc antiquum Dei cum Israël sub figura matrimonii proponi apud Prophetas, ubi JEHOVA maritus, Israëliticus populus uxor, populi rebellio & defectio ad idola adulterium & pœna atque expulsio ex terra sua & patriis sedibus repudium & solutio matrimonii audit. Conf. *Ezech. XVI. Jer. III.* & alibi. Docetur itaque hisce verbis propter fœdifragos populi Israëliti- ci mores Deum illum expulisse e terra sua, & plane ac omnino abolevisse fœdus illud antiquum, privando populum omnibus istis bonis ac prærogativis, quæ isti fœderi erant adnexa; & sic videmus rationem, quare novum fœdus sit erigendum vs. 31. alius longe naturæ ac præcedens istud vs. 32.

Sequitur jam ipsa descriptio ulterior & amplior naturæ fœderis Novi; cui præmittitur præmonitio, jam declaratum iri fœderis Novi ipsam naturam verbis positivis, addita confirmationis & auctoritatis formula solenni hisce verbis: כִּי זֶה הַבְּרִית אֲשֶׁר אֲכַרַת אֶת-בֵּית יִשְׂרָאֵל אַחֲרֵי הַיָּמִים הָהֵם נֶאֱמַר-יְהוָה, *Sed hoc est fœdus, quod pangam cum domo Israël post illos dies, inspiratum JEHOVA.* vs. 33. Memoratur domus Israël, cum qua fœdus erigatur, quæ dictio hic latiore sensu est capienda quam quidem supra vs. 31. includit enim hic simul domum Judæ, cujus ibi separata mentio, atque adeo totum populum Israëliticum denotat, ratio est, quia per hoc Novum fœdus bini hi populi Israël-
li-

liticus et Judaicus per tantum temporis spatium distincti & separati, coadunarentur, & in unum populum, unum corpus redigerentur; qua de re & sæpe alias vaticinati sunt Prophetæ *Esf. XI. 13. Ezech. XXXVII.* Additur, quod minime prætereundum, temporis nota *post hos dies*; posses hoc tenuiore paullum sensu sumere pro *deinde*, *postea*, *post hæc*, Belgice *na deezen*, ut tantum generatim tempus futurum indicaretur: si vero pressius phrasi inhæreas, aliquid singulare sese offert; dictum fuit vs. 31. *ecce dies veniunt, quibus &c.* nunc dicitur *post illos dies*, cum tamen de eodem subjecto fœdere novo erigendo, sermo sit. Cel. VENEMA *ad h. l.* ideo observavit, eo innuere voluisse Oraculum: „Fœdus diebus proxime futuris erigendum tempore „Messiæ effectum universalem non habiturum inter „Judæos & Israëlitas, nisi sub finem illorum dierum, quando totus Israël salvabitur;” h. e. fœderis pactionem *post illos dies* in omni vigore suo demum futuram esse. Obstat, quod jam vs. 31. sermo fuit, uti observavimus, de fœdere non tantum manifestato & oblato sed reapse pacto, & effectum consecuto, ipso confitente Viro celeb. Potest etiam, si quid video, alia ratione huic dubio satisfieri. Dixerat Numen, immediate antecedentibus verbis, ruptum a populo fœdus, propterea ab ipso quoque abolitum fuisse, populo rejecto & expulso. Jam per aliquod & id satis longum temporis spatium illa rejectio duraret, sed tamen tandem aliquando Deus misericors gratiam cum populo illo exercebit. Eo itaque referri commode possent *hi dies*, de quibus hic mentio: *post illos rejectionis dies*

pangam foedus meum cum omni populo Israëlitico, cuius foederis natura & bona hæc sunt.

Natura foederis est, ut sit totum spirituale & internum, simul efficax, ita ut populus conditiones foederis reapse præstaret, non amplius inobediens & rebellis, sed sanctus Deoque subjectus נתתי את־תורת־י בקרבם *dabo*, vel *dedi legem meam in medio eorum*, ita ut eam ipsorum cordibus inscribam. Respicitur dubio procul hisce verbis ad inscriptionem legis Decalogicæ, tabulis lapideis olim ab ipso Deo semel iterumque factam, opponiturque adeo lex ὁ Νόμος ἐν καρδίαις, seu ἐν πλεξὶ καρδίας τῷ Νόμῳ ἐν πλεξὶ λιθίναις. 2. Cor. III. 3. Observa, Deum hic non loqui de nova lege, sicut de Novo Foedere. Decalogus enim, quatenus legem moralem in se continet, non mutabitur, neque aboleri unquam potest: lege VITRINGA Tom. II. Obs. sacr. Lib. VI. cap. XVIII. §. 8. de libertate credentium N. F. a lege Mosaica morali. תורה, quod vi originis institutionem artis denotat ad scopum feriendum, metaphora ab arte jaculatoria petita, radix enim ירה est jaculari in Hiphil הורה facere, ut quis recte jaculetur, eam artem docere; unde תורה institutio, sumitur de lege seu doctrina Evangelii, quæ hominem ad optatum finem, æternam salutem perducere apta nata est Es. II. 3. nec opus proin est, ut cum CARPZOVIO ad Hebr. pag. 375. vertamus Verbum meum sanctum potius quam legem meam. Recte autem Veteres Interpretes Verba *dabo legem meam in medio ipsorum* non simpliciter eo sensu exposuerunt, quod Deus, uti quondam, legem suam inter Israëlitas daturus

rus sit, sed speciatim *in visceribus ipsorum*, quemadmodum *Vulgatus*, vel ut Græcus διδὲς δώσω, (sic Hebraismum adfectat, qui sæpius in V. T. sed tamen hic loci non occurrit,) νόμους μου εἰς τὴν διάνοιαν αὐτῶν, vim verborum ex sequenti membro bene adsecuti, *inscribam eam cordibus ipsorum*: habent enim hæc duo membra inseparabilem secum invicem nexum, ut ferme pro synonymis haberi possint, & mutuo se explicent: quod ulterius patebit, si ἡ particula in מבל-לעי vim declarativam tribuamus cum VRIEMOET ad dict. *Class. Tom. II. p. 276, 277. & NOLD. in Concord. partic. conf. librum Belgicum cui titulus Academia Eruditorum, Tom. III. Num. III. p. 278.* atque ea demum vera causa est, cur Apostolus *Hebr. VIII. 10. & X. 16.* non uno modo verba adducat: priore διδὲς νόμους μου εἰς τὴν διάνοιαν αὐτῶν, καὶ ἐπὶ καρδίας αὐτῶν ἐπιγράψω αὐτοῖς, posteriore, inverfo ordine διδὲς νόμους μου ἐπὶ καρδίας αὐτῶν, καὶ ἐπὶ τῶν διανοιῶν αὐτῶν ἐπιγράψω αὐτοῖς. Ex quibus omnibus simul patet, aliquid amplius hanc Dei promissionem sibi velle, quam quidem putat post GROTIUM CLERICUS tum in *Arte Crit. Part. II. Sect. I. Cap. 4. §. 9.* tum ad h. l. scribens: „Nempe ita me, moriæ eorum inscribam, ut ejus oblivisci non possint, neque monitoris opera necessaria sit futura.” A quo non multum abludit cel. MICHAELIS *Not. (177)* cui quidem concedimus, *cor* ab Hebræis pro sede animi rationalis haberi, quemadmodum apud nos vulgo *caput*, unde aliquid in corde scriptum habere significat, bene intelligere & in memoria tenere, sed quid hæc ad nostrum locum, *legem meam eorum menti indam,*

ita ut eorum cordi ipsam inscribam ? quæ dictio longe melius confertur cum promissionibus aliis Divinis V. C. *Deut. XXX. 6. Deum circumcisurum cor Israëlitarum & cor seminis ipsorum. Ezech. XI. 19. & XXXVI. 26, 27. Deum ipsis daturum cor novum & spiritum novum.* Cæterum naturam hujus novi fœderis indicari autumem, quod non externis ritibus & ceremoniis absolvatur, literale scilicet, sicut Sinaiticum stricte sic dictum, sed quod internum totum atque spirituale, quod optime illustravit Paulus 2. *Cor. III.* consisteret in recta cognitione intellectus & sancto cultu voluntatis, ita ut secundum legem spiritualem fœderati Deum colerent & adorarent in spiritu & veritate, *Joh. IV.* quæ latius non deduco.

Tempus enim est, ut pergamus ad Novi hujus fœderis, cujus Natura & indoles in genere erat proposita, bona et prærogativas. Memorantur distincte tria bona fœderis vs. 33, 34. quorum unum est radicale, duo reliqua inde profluentia, quæ præmittuntur, indicium hujus rei præbente particula *כי* vs. 34, uti bene observavit cel. VENEMA. Primum bonum, quod memoratur, est arctissima communio et relatio inter Deum et Israëlitas, hac formula fœderali proposita : *והייתי להם לאלהים והמה יהיו לי לעם.* *Et ero illis in Deum, & illi erunt mihi in populum.* De qua formula sæpius occurrente, nihil magnopere est quod addam, constat exoptanda quævis in illa contineri; quando Deus promittit, *se fore alicui in Deum*, cunctam beatitudinem illi addicit; sicut reliquis verbis *obedientia* sancta omni Divinæ voluntati includitur, quod

quod post BOCHARTUM *Phaleg. II. 1. pag. 67.* multi monuere. De vocibus ipsis duo tantum notari merentur, 1° formam pluralem אלהים respicere mihi videri pluralitatem personarum Divinarum dixi in *Comment. ad Cant. Hannæ, pag. 71.* cujus observationis me nondum poenitet; singularem enim opinionem Jo. NIC. RICHTERI in *Bibl. Hag. Class. IV. fasc. I. pag. 9.* אלהים, אננים, צבאות esse Angelorum nomina, quando autem de Deo usurpantur, subintelligendum esse nomen יהוה, recte rejecit Jo. CAR. BONNET ibid. *Class. V. fasc. 2. pag. 227.* 2° Alterum quod observari meretur, est, voculam גוי עם saepe contradistingui, ut sit populus liber, sui juris, & in societatem coadunatus sub suis legibus, populus honoratus & felix. Quæ observatio huic loco nonnihil lucis adspersit, & mox ulterius declarabitur ad versum 36. Continetur itaque hac formula sequens promissio: per prius foedus Israëlitarum majores in populum Dei erant adsumti, sub tutela & cura Dei peculiari, Theoratiæ subditi, jam hic favor Dei iterum & insigniori plane modo erga hunc suum populum se manifestabit, veterisque memor gratiæ ipsum pro suo agnoscet. Conferri meretur vaticinium *Hof. II. 22.*

Subjungitur mox alterum bonum hujus Novi Foederis opposite ad Vetus Foedus, quod negativis verbis primo profertur: vs. 34. ולא ילמדו עוד איש את-רעהו. ואיש את-אחיו לאמר רעו את-יהוה. *Et non docebunt amplius vir proximum suum, & vir fratrem suum, dicendo, cognoscite JEHOVAH;* mox positivis confirmatur: כי כולם ידעו אותי למקטנם ועד-גדולם גם-יהוה. *nam vel sed omnes cognoscent me a magno ipsorum us-*

que ad minimum eorum , inspiratum JEHOVAH ! Habetur hoc comma pro difficillimo , ita ut vel 14 diversas interpretationes horum verborum produxerit J. FECHTIUS , citante WOLF. in curis Philol. ad Hebr. VIII. 11. multi promissionem hanc retulerint ad vitam futuram beatasque Coelestium sedes , ubi procul dubio omnis cura docendi cessabit , (conf. FRISCHMUTHI Diff. cit. pag. 863. §. 12.) ignari , regulam esse apud Judæos in *Masschet Berachoth* , cap. 5. R. Jochanani adscriptam , omnes Prophetæ prophetarunt ad dies Messiae sed seculum futurum ! nullus oculus illud vidit ; confirmatam , ut videtur , a Servatore Matth. XI. 13. Omnes Prophetæ & Lex prophetarunt *עוֹלָם יוֹאֲנָנִים*. Difficultas in eo sita , quod Pseudomystici ex hisce anam arripuerint sibi imaginandi , omnem institutionem & doctrinam in rebus Divinis esse vanam , neque nobis opus esse Verbo scripto , quia omnes *θεοδιδάκτοι* erunt , a Spiritu ipso edocti & inspirati , lumen aliquod internum crepantes. Quum tamen recte verba consideremus , statim ad oculum patebit , non ita difficilia illa esse , ac quidem vulgo habentur. Videamus per partes : & primo quidem quum dicitur : *Non docebunt amplius vir proximum suum & vir fratrem suum dicendo cognoscite JEHOVAH* : Noto 1° verbum *למד* discere , in *Hiphil* docere , etiam significare posse stimulare , exhortari , metaphora ducta a *מלמד* stimulo , quo boves aguntur & reguntur , quem probe descripsit Maundrell in Itiner. suo , conf. PAULSEN de Agricult. Orientt. pag. 131. quamvis hanc notionem non pro primaria haberem , quorsum inclinare videtur VENEMA h. l. & ad Psalm. Tom. II. pag. 420. cum stimulus *מלמד* dubio procul a verbo *למד* sit

fit deducendus & significationem suam acceperit. 2° In constructione *vir fratrem*, & *vir proximum suum* Hebraismus est, quo *וְיָחִיד* pro unoquoque, quolibet ponitur, quem Latine simpliciter ita vertere posses: & non amplius semet invicem docere & exstimulare opus habebunt: videnda sunt loca 1. Sam. XV. 41. Gen. XI. 3. XXVI. 31. &c. nil est itaque, cur cum JUNIO *Anal. pract. pag. 436.* per *וְיָחִיד* Judæos & per *proximum* gentiles intelligeremus. Cæterum optime plura Hebraismi genera hic indicavit FRISCHMUTH c. 1. *pag. 863. §. 17.* 3° Omittendum haud est, verbum *וְיָחִיד* hic exferere prægnantem, adeoque non simplicem cognitionem, verum & ejus effectum, five rectum Dei cultum simul involvere & denotare; observarunt hoc plures & res satis constat: alioquin Lectorem remitterem ad G. F. DE ÖR *ad Cant. Hannæ, pag. 18.* aliosque. Non itaque hanc cognitionem Dei restringere opus habemus ad cognitionem Mysterii S. Trinitatis cum CARPZOVIO *ad Hebr. pag. 376.* Denique quod maxime ad rem facit, opponitur hic Novum fœdus Antiquo; si ergo constat, qua ratione antea semet invicem cognitionem & cultum JEHOVÆ docuerint & ad eum excitaverint, facili negotio intelligemus quid hic proprie promittatur. Nimis cel. MICHAELIS (Not. 177. *ad Hebr.*) cognitionis defectum sub œconomia Mosaica augere mihi quidem videtur; non fuisse institutionem publicam, nec Doctores publicos nec Synagogas, in quibus Leges Divinæ prælegebantur, quæ omnia tandem post reditum ex Babele locum cepisse disputat. Licet præsens nostrum institutum non ferat, de origine Synago-

garum aut institutionis publicæ inter Judæos disferere, sufficit tamen ex ipsis Jeremiæ verbis constare, institutionem aliquam locum habuisse, & quidem talem, quæ cum auctoritate aliqua in præscribendo, quæ credenda aut facienda erant circa cultum Divinum, erat conjuncta. Et sane pandectas Divinas consulentes invenimus quædam quæ ad illustrandum locum nostrum faciant: Habebant scilicet Israëlitæ ne de extraordinariis Doctoribus, Prophetis a Deo immediate missis aliquid dicamus, ex instituto Mosaico tribum Leviticam & familiam sacerdotalem tanquam religionis publicæ administratos & vindices, quorum erat populum instruere, illi Leges et cultum Divinum explicare, quin et de rebus ad sacra pertinentibus sententiam ferre et pronuntiare cum auctoritate immorigeros puniendi, *Levit. X. 10, 11. Deut. XXI. 5. coll. XVII. 12. sic Mal. II. 7. Labia Sacerdotis custodient sapientiam, & legem quærent ex ore ejus.* Exemplum habes *Hag. II. 12.* ubi Propheta populum ad Sacerdotes remittit ad sensum legis cujusdam intelligendum. Eoque magis ejusmodi institutione cum auctoritate opus tunc erat, quoniam sublimes maxime veritates sæpe sæpius involucris rerum corporearum et sensualium erant involutæ: ritibus plurimis ornata erat Religio, qui res delineantes spirituales non omnibus et singulis de plebe Israëlitis statim patebant, ita ut sine explicatione ulteriore spiritum legis sub litera latentem indagare possent. Nec abs re foret, si statuamus, Christum sospitatore idem innuere voluisse per *clavem cognitionis*, *Luc. XI. 52.* sic intelligemus quid sibi velit *sedere in cathedra Moysis*, *Matth. XXIII. 2.*

Non

Non potuit non fieri, quin in talibus circumstantiis cognitio Dei apud multos foret exigua, & cultus ejus nimis corporeus in opere operato subsistens, sed hoc sub N. Fœdere de quo hic sermo est, locum amplius non haberet, contra ea, quemadmodum positivis verbis additur; *omnes cognoscent me, a parvo eorum usque ad magnum eorum; omnes* hoc est cujusque status & ordinis, *a parvo eorum ad magnum eorum* sine discrimine ætatis aut dignitatis, ad utramque enim Hebraismus hic se extendit, non enim hic de *parvis* & *magnis* sensu spirituali cogitandum est, recte monente CARPZOVIO ad Hebr. pag. 377. *cognoscent me, Inspiratum JEHOVAH!* Docent hæc verba, uti manifestum e modo dictis; hanc fore fœderis N. prærogativam: 1. cessaturam omnem auctoritatem humanam in rebus fidei & pietatis, Deo solo *regnante*; 2. omnes fœderatos ergo dependere a Deo solo, ejusque verbo ac spiritu. 3. cognitionis mensuram uberiores & ampliores fore; 4. Universaliores 5. quia natura fœderis N. foret spiritualis, ideo etiam omnes fœderis confortes non pertinaciter literæ & rebus sub sensu cadentibus inhæsurus, sed ad ipsum spiritum penetraturos; denique 6. omnes æque fervidos fore in cultu veræ et rationalis religionis exercendo, Deique gloriam promovendo. Si hac ratione verba capiantur, ut capienda omnino sunt, non video, quid difficultatis remaneat, aut quid Pseudomyfici pro interno suo lumine, quod crepare solent, inde sint lucraturi, æque minus ac ex locis similibus Es. XI. 9. LIV. 13. 1 Joh. II. 27. et aliis.

Memoratur denique bonum radicale & fundamenta-

le foederis Novi in superioribus promissi hisce verbis:
 כִּי אֶסְלַח לְעֹנָם וּלְחַטָּאתָם לֹא אֶזְכֹּר עוֹד *nam propitia-*
bor iniquitati eorum & peccata eorum non memorabor
amplius ita Vulgatus; Græcus habet ὅτι ἡλεως ἔσομαι
 ταῖς ἀδικίαις αὐτῶν, καὶ τῶν αἰμαρτιῶν αὐτῶν ἔμην μνησθῆ-
 ῖν. Scriptor Epistolæ ad Hebræos addit καὶ τῶν ἀνομιῶν
 αὐτῶν, absque ut opus sit vocabulum illud cum *Grotio*
 illic loci delere. Continetur his verbis præcipuum foederis
 Novi bonum quod rationem & fundamentum reliquorum
 in se continet, eorum quasi fons & radix, unde profluant
 & propullulent: male ea cepisse videtur *Grotius*, dum,
sensus est, inquit, *quia ostendi (tantis nempe benefactis)*
me veniam dedisse ipsis criminum, neque ultro ea velle ex-
sequi. A quo non multum abludit cel. MICHAELIS: *hoc*
est reducam eos ex captivitate Babylonica, quorsum abdu-
cti erant propter ruptum fœdus Mosaicum. Longius
 uterque a verborum simplici significatione abit, quæ ni-
 hil aliud indicant nisi Deum condonaturum omnia pec-
 cata Israëlitarum, nec eorum fore amplius memorem.
 Ad intellectum verborum facit, membra elegantiae caus-
 sa divisa hoc modo esse ordinanda, *iniquitates & pec-*
cata ipsorum placatus condonabo, nec recordabor ob-
servante ad rem Cel. VENEMA, qui hujusmodi
 constructionis verborum exempla passim in scriptis suis
 Exegeticis collegit: posses etiam iterum copulæ, sen-
 sum declarativum adtribuere, quemadmodum in superio-
 ribus habuimus, hoc sensu, *perversitatem eorum* (id
 enim עוֹן) *ita plene condonabo*, (inest enim verbo חָלַס
 significatio plenariæ a placato Deo condonationis et
 remissionis peccatorum) *ita ut amplius eorum memor*
 non

non fuero vel non commemoravero: Verbum scilicet זכר non tantum *recordari*, *meminisse* sed et *memorare*, *commemorare* denotat; Jerem. II. 2. זכרתִי *commemoro tibi studium juventutis tuæ*, five, *meum erga juventutem tuam*; inquit Deus, recensens beneficia et indicia favoris sui in Israelitas collata. Coccejus in *Lexico*. *Recordari* itaque *peccata* est 1. recentem et vividam eorum habere memoriam, 2. ea omni loco et tempore commemorare et ad ea advertere animum denique 3. ipso facto id demonstrare, ea puniendo et castigando. Uno verbo innuit talem *recordationem* quæ ad aliorum pervenit notitiam, sicut Lexicographi Arabici radicem per *memorare* explicant: nota est formula sollemnis זכר את - שם אלהים *recordari nomen Dei* id est *memorare*, *celebrare*, *colere* vid. *Spencer. de legg. Hebr. Lib. II. cap. 5. p. m. 249*. Ex his itaque clarum est, *non recordari peccata* tantundem esse ac illa condonare et remittere, 2 reconciliari plenissimo modo cum peccatore, 3 cum sacrificia essent *אימים אֲמַרְטִיָּא* Hebr. X. 3. illa jam cessare nec opus amplius esse. Conf. CARPZOV. *ad Hebr. pag. 379*.

Verum qua ratione hæc verba connectuntur cum præcedentibus? non satis se perspicere ait cel. MICH. *ad PEIRCE Comment. ad Hebr.* quomodo cohæreat, quod omnes cognituri sint Deum, cum remissione peccatorum, et inde profluat. Ratio dubitationis est, quod כִּי causale vir cel. restringat ad proxime præcedens tantum, cum referendum sit ad totam pericopam, qua foederis novi narrata et bona recensita sunt. *Quod non observatum interpretes in devia rapuit*, sicut adjicit judicii magni vir cel. VE-

NEMA, peccata nimirum obicem ponunt, quominus Deus sanctus communionem et favorem suum largiatur peccatoribus, quibus remisfis et expiatis, cuncta omne genus bona et dona in eos conferre protest et vult.

Huc usque Vaticinium nostrum versatum fuit in explicandis et declarandis scederis Novi natura bonisque: Sequitur jam vs. 35-40. Solutio Dubiorum, quæ promissionis hujus implementum impedire videri possunt. Separanda enim hæc a superioribus non videntur, tanquam novam constituent pericopam, licet formula כה אמר יהוה hisce præmittatur, illa enim ratio non fatis valida videtur, quia sæpius hæc formula a prophetis inferitur orationi quantumvis continua ferie procedenti, nec semper indicium secum fert novæ alicujus pericopæ, quia nimis breve foret intercisum vs. 35. 36. duobus itaque tantum commatibus comprehensum: rogo præterea, an hæc pericopæ nullam plane relationem habeant inter se? & annon excogitata hæc distinctio pericoparum sit ad difficultates, quas sibi formarunt Interpretes, evitandas, atque adeo nodum secandum potius quam solvendum? præterea, ne nimius sim, non sine emphasi hic repetitur, licet procedente oratione, formula *sic dicit* JEHOVAH, quia transitus fit ad dubia, quæ obmoveri queant contra promissiones divinas & revera obmoventur, ut itaque occurratur incredulitati & confirmentur dicenda.

Primum dubium contra promissionem Divinam inde oritur, populum Israeliticum ita dispersum esse inter omnes totius orbis terrarum populos, ut res miraculo proxima sit, si iis non misceatur, et tandem cum illis

coalescat, atque adeo non possit amplius esse populus Dei liber, sui juris, foederatus. Habemus disertis verbis, illud dubium revera motum esse ab incredulis infra apud nostrum *Cap. XXXIII. 24. Contemtim rejiciunt populum meum (את-עמי), ne sint amplius gens (גוי) coram facie mea illi.* h. est, rejectum a me, declarant & palam objiciunt: ad quem locum omnino cl. Interpres consulendus est. Id quod dicta nostra confirmat.

Huic dubio opponitur adseveratio gravissima a parte Dei, æque minus cessaturam gentem Israeliticam ac leges naturæ æternas & inviolabiles, id quod simul egregie facit ad confirmandum quod de foedere Novo ejusque natura in antecedentibus erat prædictum. Priusquam directe respondetur ad motum dubium, præmittitur descriptio augustissima summi rerum moderatoris: *vs. 35. כה אמר יהוה נותן שמש לאור יומם חקת ירח וכוכבים לאור לילה רגע הים ויהמו גליו יהוה צבאות שמו.*

Qui loquens introducit, Deus nomine suo & titulo insignitur יהוה צבאות, quo encomio Deus Verus, Deus Israëlitarum in sacris ornari solet, tanquam ipsi proprio *Es. XLVIII. 2. LI. 15.* et apud nostrum Vatem *Cap. XLVI. 18. XLVIII. 15. &c.* צבאות sunt *exercitus*, Deoque tribui hic titulus videtur cum respectu ad XII. tribus Israëlis, quas tanquam exercitum suum dux & imperator Deus ex Ægypto per desertum duxit in Cananæam, sed et cum respectu ad Astra, solem ac lunam, quæ *exercitus cæli* nomine in sacris literis veniunt, atque Idololatriæ objecta esse solebant, præ quibus ergo Deus verus effertur, cui subjecti illi sunt. Quæritur in

inter Philologos, num צבאות sit nomen Dei proprium, quasi dicas, *παντοκράτωρ* uti Græci habent & in N. T. sæpe occurrit conf. *Bibl. Hag. Class. IV. fasc. 2. pag. 214. sqq.* Dubito de eo vehementer, potiusque plenam dictionem esse credo יהוה אלהי צבאות, nec obstat, quod sæpe occurrat אלהים צבאות, manente אלהים in statu quem vocant absoluto, sic enim *ἐν τῷ ὀνόματι* repetenda vox אלהי, quemadmodum *Jos. III. 14. הארון הברית*, nec tamen ubique opus est hanc Ellipsin supplere, quia usu tandem invaluit, ut צבאות nomen quasi Divinum censeretur, quæ etiam vera causa videtur, cur N. T. Scriptores alicubi *Σαβαὶθ* retineant *Paulus Rom. IX. 29. Jacobus cap. V. 4.*

Describitur porro summum Numen ab operibus suis magnificentissimis tanquam summus moderator orbis: Participium נתן communiter interpretes reddunt *dans* vel *qui dat*, ut Vulg. Græci *δίδωμι*, sed multo efficacius secundum usum & vim verbi נתן vertissent, *ponens ordinans*, specialior enim notio *dandi* in hoc verbo esse videtur. COCCEJUS in *Lexico* generaliore ei tribuit, *facere ut quid sit*, cui consentit GUSSETIUS in rad. נתן. Sic N. T. scriptores suum *δίδωμι* adhibent, ut *Ephes. I. 22. δίδωμι* Deus Christum Ecclesiæ caput super omnia &c. conf. CONR. IKEN. *Exerc. ad Sepult. Christi Bibl. Hag. Class. II. fasc. 2. pag. 248.*

Cæterum vocabulum חקת *statuta firma*, νόμοι apud Græcum interpretem, *leges naturales*, rectissime Cel. VENEMA, utpote in medio positum ad utrumque refert ad Solem, Lunam, astra, marisque commotiones a Deo certis fixisque legibus adligatas regendasque præ-

ci-

cipue ob vers. 36. in quo חקת ad cuncta hæc extenduntur. Indicari his חקות vel חקים festa solennia & statuta tempora Israelitis observari solita, suoque ordine recurrentia putat CLERICUS; nimis restricte: Videntur potius quæ hic dicuntur, ex narratione Mosaica *Gen. I. 15. 16.* desumpta & eo adludere, coll. *Gen. VIII. 22.* ubi Deus diserte æternitatem & durationem horum statutorum generi humano promittit. Eo autem consilio speciatim Moses hæc narrationi suæ de creatione inferuisse videtur, ut idololatriæ & solis astrorumque Cultui obviam iret & obicem poneret; sed & si quosdam doctos Theologos audiamus, cum *Gen. I. 14.* 'ea fore dicat לַחַיִּים *in signa*, id voluit, nos in legibus naturalibus, secundum quas Sol, Luna cæteraque astra suum peragunt cursum, orbis suos statis vicibus percurrentia, pignus quoddam habere certitudinis & veritatis divinorum promissorum. Vid. LAMPE *de fœd. grat. Tom. II. pag. 828. Ed. Germ.* id quod suo quidem relinquitur loco; hoc certum est, eo scopo hic eas memorari leges & statuta, sicuti mox videbimus; postquam tribus verbis diximus de phrasi רַגַע הַיָּם וַיְהִי גִלְיוֹן quæ & occurrunt *Es. LI. 15.* (Græci habent καὶ κραυγὴν (scilicet δὲς) ἐν θαλάσσει, καὶ ἐβόμβησε τὰ κύματα αὐτῆς, forsan mala lectione sui codicis decepti).

Verba illa multi respicere putarunt miraculosum Israëuitarum transitum per Rubrum mare, sed non putaverim, specialem aliquem casum intendi, cum in antecedentibus ut & consequentibus sermo fiat de Legibus Naturalibus in genere. Sed quid est רַגַע הַיָּם? Radix illa est e vexatissimis. Nonnulli *qui sedat mare*, in qui-

quibus Doct. LOWTH *de Poësi Hebr. Tom. I. pag. 157.* alii *qui findit mare*, uti CLERICUS de transitu per mare rubrum cogitans, alii denique *qui vibrat mare*, *il- ludque de imis sedibus movet* sic SCHULTENS in *Origgi. Hebr. Lib. I. cap. 2.* aliam ingreditur viam Cel. MICHAELIS tum in *Nott. ad Lowth libr. cit.* tum in *Beoordeeling der Middel. om de Hebr. spraak te verstaan, §. 36. pag. 196.* qui ex Arabismo notionem *redeundi, revertendi* huic radici vindicat. Quidquid sit, satis tuto concludas, usum specialiorem habere hoc verbum in fluxu & refluxu maris, qui Deo moderanti & dirigenti tribuitur tum hic loci tum *Es. LI. 15. Job XXVI. 12.* quod constare potest ex vocibus sequentibus: *רגע* *stagnum* quasi *fluxus aquæ repulsus*; *רגיע* *consistens & restagnans aquæ fluxus.* ita Doct. HUNT. Jam unicuique qui maris fluxum & refluxum unquam oculis usurpavit notum satis est, quantopere in fluxu isto & refluxu fremant maris undæ fluctusque, hinc additur *ויהמו גליו*. Verbum enim *המה* de strepitu maris ejusque fluctuum sæpissime adhibetur. Hic autem maris motus non minus certis fixisque legibus, duraturis quamdiu hæc rerum stabit compages, est adstrictus, ac Solis, Lunæ stellarumque motus. Atque hic subsistendum arbitror, absque ut opus habeamus *maris motum* hic memoratum mystice exponere de *populorum gentiumque* motibus Deo ejusque providentiæ subjectis, quorsum inclinat Cel. VENEMA.

Hæc autem descriptio summi Numinis eo fine hic adducitur, ut tanquam fundamentum substernatur sequenti promissioni, gentem Israeliticam duraturam in
ter-

terra & superfuturam, utque omnis dubitandi ansa vel pertinacissimo incredulo præcidatur: Idem scilicet potentissimus rerum Arbiter, qui omnia in regno Naturæ moderatur, etiam gentem Judaicam æque certo fartam tectam præstaret.

Hæc denique descriptio summæ potestatis Divinæ ad scopum adplicatur vs. 36. adseverante Deo, sicut nunquam remittent hæ Leges Naturales, sic nunquam cessaturam gentem Judaicam: **אם-ימשו החקים האלה מלפני נאם-יהוה גם זרע ישראל ישבתו מהיות גוי** *Si hæc statuta recedant a facie mea, inspiratum JEHOVA, etiam semen Israëlis cessabunt, ut non sint gens coram facie mea, omnibus illis diebus,* Supponitur aliquid impossibile, *Leges nempe Naturales aliquando remissuras*, ubi notandum primo loco est verbum **מוש**, cujus potestatem primariam in *tergendo* posuit ὁ Πάτερ ad *Proverb. XVII. 13. pag. 179.* unde nata significatio *abscedendi, deficiendi*: Deinde cum sub conditione dicatur *si abscedant &c.* τὸ ἀδυνατεῖν rei indicatur, *ne tantillum quidem remittent*: cujus rei veritatem per tot jam sæcula expertus fuit orbis, & nos adhuc hodie experimur. Optime itaque, huic comparatur & hinc confirmatur conservatio populi Judaici tanquam gentis separatæ sub Dei cura ac tutela, *non cessabit semen Israëlis*, id vero est quod notum, posteris Jacobi, ex ejus semine orti, phrasi in sacris V. Testamenti tabulis admodum familiari; *ut non sint gens coram facie mea*; ὁ Θεός transtulit Græcus Interpres: Differentiam statuunt eruditi inter **גוי** & **עם**, uti supra jam indicare cœpimus, hoc significat *populum liberum*, sui ju-

verum quam maxime involvere specialem curam, directionem & regimen Divinum, cui omnia hæc subsunt, qui moderatur leges naturæ, qui etiam populi Judaici curam gerit; sub cujus oculis hic populus vivit ubicunque demum versetur in mundo, conferendæ sunt dictiones *ambulare coram facie Dei, vivere coram facie Dei* & similes; & notandum locutionem esse desumptam a regibus Orientis. Conf. PAULSEN *Regeering der Oosterl. Part. II. pag. 542* sqq.

Denique addendum, non absque ratione adjungi, hanc gentem superstitem fore *omnibus illis diebus* כל-הַיָּמִים ubi non negligendum ꝛ istud vocabulo יָמִים præfixum, quod Lectorem remittit ad dies vel tempus ante memoratum; & quodnam illud, quæso, aliud est tempus? qui alii dies? nisi de quibus dicitur vs. 33. *Post illos dies pangam fœdus meum cum domo Israël*, quos ibi sumendos & intelligendos diximus, de tempore, quo fœdus a populo ruptum, & illi ideo a Deo repudiati fuerant vs. 32. per totum itaque illud tempus servarentur tamen & superstes maneret populus & gens Israëlitarum; donec in fœdus Dei readsumantur & tanquam populus Dei (עַם) rursus agnoscantur, vs. 33. qui verus verborum sensus et *συνάφεια*, nimis levi brachio ab interpretibus tractatus.

Atque ita plenissime prima difficultas quæ ab incredulis movebatur contra Divinam promissionem, e medio sublata est; alia erat difficultas sita in magnitudine et atrocitate peccatorum ab Israëlitis patratorum, quibus fœdus prius ruperant vs. 32. severissime a Deo iusto Iudice puniendorum. Videmus ex Cap. XXXIII.

vs. 24. quomodo revera hæc difficultas ab incredulis mota sit, dicendo: *duas familias* (h. e. utramque domum Judæ et Israël) *quas elegerat JEHOVA, nunc cum fastidio & ira rejecit & sprexit*: respondetur ad hanc motam difficultatem vs. 37. ex imperscrutabilitate operum Divinorum tum in regno naturæ nec minus in regno gratiæ, in utroque inveniri *בְּאֵדָה*, nec tamen dubitandi de veritate & misericordia Divina locum superesse. Sic se habent verba *כֹּה אָמַר יְהוָה אֱלֹהֵינוּ - יִמְרוּ שָׁמַיִם מִלְּמַעְלָה וַיַּחֲקֵרוּ מוֹסְדֵי-אָרֶץ לִמְטָה נָם אֲנִי אֲמַאס בְּכָל-זֶרַע יִשְׂרָאֵל עַל-כֹּל-אֲשֶׁר עָשׂוּ נֹאֲמֵי-יְהוָה.* Præmittitur confirmatio et auctoritas vaticinii *sic dicit JEHOVA* non ut novæ ab antecedentibus separatae indicium sit pericopæ, uti ad versum 35. jam monuimus; sed quia novum dubium contra veritatem Oraculi motum tollendum et removendum hoc commate venit. Quæ satis clara sunt, et vix interpretis laborem requirunt. Ponitur imperscrutabilitas operum Dei in regno naturæ, quæ opera impervestigabilia homini, quidquid semet efferat, sunt et manent, et hinc confirmatur, Dei erga Israëlitas misericordiam et gratiam, qua eos non puniturus sit secundum merita nec plenarie rejecturus, licet æque minus pervestigari ac comprehendique queat ab humano ingenio, tamen certo certius populo isti fore donandam. Uno tamen alteroque fungar observato: *Si mensurabuntur cæli superne*, recte Vulg. *Si mensurari potuerint*, (Græcus nimis longe recedit, nec locum intellexit *Εἰς ὑψώματα ὁ ἔχωνος εἰς τὸ μέγεθος κ. τ. λ.*) sensus est: neutiquam mensurari poterunt cæli superne aut terræ fundamenta inferne

ferne perscrutari : Ut hæc rite intelligantur sciendum est, solere sacros Scriptores totum hoc universum tanquam ingens aliquod considerare ædificium, cujus partes superiores Cælum et inferiores terra contineat, suis fundamentis immobilibus impositum, qua de re dixi plura *ad Cant. Hannæ*, pag. 221, 222. quæ etiam ratio cur hic *fundamenta terræ* memorantur. Res autem ipsa in propatulo est, multa sunt in rerum natura mysteria, quæ etiam subtilissimum hominum maximorum ingenium effugiunt effugientque semper: ita ut nemo potius sit *ea scrutari, investigare subtilius et limatius*, quæ vis radicis קקח recte observante cel. VENE-MA. Digna est quæ legatur *Diff. Philos. Theol.* quam hic loci anno 1762. scripsit plurimum Rev. GER. JO. NAHUY, qua *Mysteriorum Religionis ἀξιωματικὰ ex naturæ Mysteriis adstruitur.*

Huic autem imperscrutabilitati abditorum Naturæ et reconditorum mysteriorum rectissime comparatur illa misericordia quam exerceret Deus O. M. circa gentem Judaicam: *etiam ego rejiciam* (proprie *exulcerato animo repudiabo*, quæ vis et efficacia est verbi דנח, quam hic plenam exferit, quod jam monuere Interpretes;) totum semen Israël, ut nulla spes superfit reconciliationis, *propter omnia, quæ deliquerunt*, in sequiorem enim partem de malefactis interpretandum hic esse verbum נשע unusquisque, me vel non monente, facillime perspicit. Intelliguntur enormia et multiplicia populi hujus crimina, quibus digni forent, qui omnino et in æternum rejiciantur a Numine justo rerum judice. Indicatur hisce itaque 1. revera qui-

dem indignationem et iram suam manifestaturum summum Numen ob atrociam Israhelitarum peccata. 2.) Ita quidem ut multi pœnis justissimis pereant, non tamen 3.) totam gentem extirpatum iri, sed 4.) remanere spem reconciliationis 5.) esse in his quidem impervestigabilem Dei longanimitatem & gratiam, non tamen incredibilem; quia sicut altitudo coelorum supra terram, sic benignitas Dei super omnes qui ipsum timent, magna est, canente Psalmista *Pf. CIII. 11, 12.* Nimirum remittentur populo semet convertenti, quæ populi conversio ex rei natura subaudienda est, quamvis reticeatur, omnia peccata, sicut supra vs. 34. promissum fuerat, & dona Dei gratiosa nunquam sunt pœnitentiæ obnoxia. Vide ratiocinium Pauli eodem modo institutum *Rom. XI. 25. sqq.* qui & hic abyssum imperscrutabilem divitiarum intellectus & sapientiæ Dei agnoscit, vs. 33. sed hæc nunc missa facio.

Restat tertia & ultima difficultas, quæ non tantum incredulos movere, sed & piorum animos anxios tenere apta nata erat; diruta jacebat urbs olim sancta, cujus vix rudera supererant, desolata & inhabitata, ab impuris hostibus conculcata: revera hoc tanquam indicium iræ Divinæ consideratum fuisse, & mentem Judæorum reddidisse inquietam, nobis inter alia constat ex *Es. LXIV. 10-12.* hic vero illud dubium tollitur promissione de reædificanda & amplificanda Hierosolymitana urbe, terræ & Reipublicæ Metropoli vs. 38-40. paucis quibusdam observationibus illustranda. Promittitur itaque instauratio Hierosolymorum futuro tempore certo certius expectanda; certitudo rei indicatur per illud

lud *inspiratum* JEHOVÆ, quod jam sæpius habuimus, tempus vero iisdem, quæ supra vs. 31. obviam erant verbis הנה ימים באים, *Ecce dies veniunt*, in quibus illud באים quamquam in textu non scriptum, tamen recte a Masora additum adeoque legendum est, indicibus punctis vocalibus, quæ in textu remansere; id quod versiones vetustæ confirmant: sequitur generalis prædictio de instaurandis Hierosolymis vers. 38. הנה ימים באים ונבנתה העיר ליהוה, *Ecce veniunt dies, inspiratum* JEHOVÆ, *quibus instaurabitur*, (sic sæpe בנה sumitur, quod vel ex Lexicis notum) *urbs hæc*; העיר, καὶ ἔξοχον, id est, Hierosolyma, quemadmodum apud profanos *Urbs* pro Roma, πόλις pro Alexandria, ἄστυ pro Athenis, & aliis insignioribus urbibus; uti *Stephanus Byzantin.* observavit *de urb.* & *populis* in v. *Alexandria*. Quod additur ליהוה JEHOVÆ, id vero indicat, JEHOVÆ sacram fore novam hanc urbem, ipsi & veræ Relligioni dicatam, Metropolim totius Reipublicæ Israëlitarum, tanquam populi Dei.

Deducitur hæc promissio per partes, ubi describitur ambitus urbis instaurandæ, amplioribus pomoeriis latius se extensuræ quam olim, JEHOVÆ sacratæ, & nunquam postea vastandæ.

Describitur primo totus ambitus novæ hujus urbis secundum quatuor ejus latera, incipiendo a latere septentrionali, quod latus describitur initio factò ab Oriente versus Occidentem: ממגדל הננאל עד שער, *A turre Hananeëlis usque ad portam anguli*: Turris Hananeëlis hic tantum & Zach. XIV. 10. in

simili vaticinio de instauratione Hierosolymorum, nec non *Nehemiæ III. 1. & XII. 39.* memoratur; non conveniunt docti in situ hujus turris. LIGTFEET *Cent. Geogr. Matthæo præmissa, cap. XXVI. pag. 190.* eam collocat a parte Urbis Australi, contra vero doct. BACHENE, *Tom. II. Canaanis, part. 1. pag. 157.* ad ortum septentrionem versus, licet nullam pro hoc situ nisi ex conjectura tantum habeat auctoritatem; LIGTFEET autem argumentum capit ex mentione *Vallis cadaverum*, procul dubio ad Austrum Urbis quærendæ, verum si quid video, ficulneum prorsus hoc est, ex eo enim longe aliud concluderes, nimirum *Turrem Hananeëlis* ad septentrionale Urbis latus esse ponendam, a septentrione enim incipit novæ Urbis descriptio tum hic tum apud Zachariam l. c., quod vel ex mentione *Portæ Benjaminis* apud illum constat; si vero LIGTFEETI procederet ratiocinium, latus septentrionale prorsus fuisset apud nostrum omissum, quod non existimandum; sed si colles hanc turrem ad orientem versus septentrionem pergit inde descriptio lateris aquilonaris ad angulum occiduum, & descendit per latus Urbis occidentale, ubi collis *Gareb & Goatha*, ad meridiem & se vertit ad orientem, atque adeo totam ambit Urbem, uti mox videbimus. Quin non nihil inclinarem, ut credam hanc turrem fuisse in angulo Euroaquilonari, ubi JOSEPHUS *de Bello, Lib. V. c. IV. §. 2. pag. 328.* turris cujusdam angularis meminit, quam cum nostra hac *Hananeëlis* conferrem; ubi BACHENE in delineatione Urbis Hierosolymitanæ ponit *turrem angularem*, LIGTFEET vero *turrem ex-*
te-

teriore; opportune itaque monet *Drusus*, *Theodoretum* adnotare, quod *Syrus* dixerit ἀπὸ πύργου τῆς γωνίας Ἀνανιῆλ, a turre anguli *Hananeël*; loca autem ex *Nehemia*, ex quibus conjecturam firmare conantur viri eruditi paulo sunt obscuriora, quam ut hic omnia decidere possint; sed in hæc atque talia plura immittere me non possum.

Porta anguli etiam vario situ collocatur a doctis, *LIGTFOOTUS* l. c. pag. 191. etiam hanc ad meridionalem Urbis partem ponit, invita *Minerva*, rectius mea quidem sententia ob dictas rationes *BACHENE*, pag. 173. eam ad septemtrionalem Urbis Angulum versus occidentem collocavit.

Absoluta descriptione lateris septemtrionalis, memoratur porro occidentale versu 39. ויצא עור קנה ונבנת גרר ונסב געתה, in quibus verbis nonnulla sunt, de quibus differendum adcuratius: Vulgatus: *Et exhibit ultra norma mensuræ in conspectu ejus super collem Gareb & circuibit Goätha.* Græcus καὶ ἐξελεύσεται ἡ διαμέτρῃς αὐτῆς ἀπέναντι αὐτῶν ἕως βενῶν Γαρήθ καὶ περικυκλωθήσεται κύκλῳ ἐκ ἐκλεκτῶν λίθων. Videamus de singulis: קנה, quemadmodum hic legitur, ita & in aliis locis occurrit 1. *Reg. VII. 23. Zach. I. 16.* ut non opus sit emendatione *Masoretharum*, קי legi jubentium, est autem קנה vel ut communiter alias קי *linea*, *canon*, *norma*, cujus usus est in dimensione five ædium five agrorum & urbium ædificandarum, quum pomæria recte & ex symmetria mensurantur, & omnia apte disponuntur, idcirco hic קנה המדה, *linea mensuræ.* Ezechieli vati formam Templi, Civita-

tis, & distributiones terræ Cananæ a Divino mensore recepturo, exhibetur Angelus menfor *Ezech. XL. 3.* in cujus manu erat *funiculus lineus & calamus mensuræ.* Utrumque dicitur קו vel קוה a *contorquendo, complicando*, secundum SCHULTENS. ad *Haririum, pag. 136, 137.* Consule VITRING. *Comment. ad Zach. I. 16. pag. 166.*

Dicitur autem ejusmodi linea *exire*, ulterius excurrere, ut indicetur, novæ hujus Hierosolymæ ambitum fore majorem, extensurum se ultra veterem illum, qui a parte Boreali continebatur turri Hananeëlis & porta anguli, nunc *e regione hujus ultimæ* excurreret versus occidentem ambitus, qui sensus esse videtur נגדו, nisi simpliciter נגדו sit *coram se* hoc est *ultra*, porro, quod ferri posset. Extenderet autem se ambitus urbis usque *ad collem Gareb & circumdaret Goatha.* De colle *Gareb* certi nihil constat, an ab Heroe Davidis, 2. *Sam. XXIII. 38.* memorato nomen habeat, an a *lepra*, quod leprosi forsitan ex urbe relegati ibi habitarent, uti SIMONIS in *Onom. V. T. pag. 31.* conjecit, vel quod fuerit *horridus & præruptus*, quod suspicatur cl. VENEMA, vix definiri potest. Si mediam, quæ *Simonis* est, opinionem amplectamur, aliquid emphaticum hisce inerit; Collis antea a leprosis inhabitatus adeoque impurus nunc, pomœriis urbis latius productis, intra muros includendus et simul proinde JEHOVÆ sacratus erit. Conf. vs. 40. Ex iis quæ ante diximus et ex συνάφεισιν ac coherentia textus satis bene Collis hujus situm definivisse videtur doct. BACHENE, *Tom. II. pag. 233.* ad latus scilicet occidentale versus se-

septemtrionem. LIGTFoot in *Cent. Geogr. Matthæo præmiss. pag. 190.* *Gareb & Goäth* pro uno eodemque sumfisse videtur, & cum *Lyrano* de monte *Calvariae* five *Golgotha* interpretatur, minus concinne, uti ex textu adparet, in qua distincta mentio collis *Gareb & Goäth*.

Sic enim pergit textus : וְנִסְבָּ גֵּעְתָּהּ , *Et Goatha circumibit a סִבָּ* : significatur itaque, *Goatha* inclusum iri urbis mœnibus, sed quis qualisve locus est *Goatha*? Magnus *Esaïæ* Interpres cel. VITRINGA ad *Es. XXX. 33.* putat esse collem, qui imminet valli *Siloæ* apud JOSEPH. *Lib. VI. de Bello, Cap. 13.* mox tamen addit: nisi forte collis *Goa* idem sit, qui *Golgotha*, locus crucifixi Christi Domini, ut *Golgotha* sit גֵּל גֵּעְתָּהּ , *Tumulus Goa*, quæ denominatio probari posset, nisi obstaret Evangelistarum auctoritas, qui Κρανίς τόπων transtulere: sed quidquid sit de nomine, res ipsa satis se æquo rerum aestumatori commendat. LIGTFoot, ut vidimus, jam post *Lyranum* *Goatham* *Golgotham* esse existimavit, convenit situs ad occidentem urbis; Interim mirum est, quod Viri docti tam universaliter loquantur de colle *Goathæ*, simpliciter enim textus habet *Goatha*: idem profecto error, qui ex Κρανίς τόπος ex loco quodam *Golgotha* dicto, non alio enim modo Evangelistæ loquuntur, montem vel collem *Calvariae* elevare scivit. Recte observante JAC. CREMERO in *Biblioth. Hag. Class. II. fasc. 2. pag. 245.* Hic locus, extra urbem quondam & supplicio Σωτήριος nostri infamis, nunc etiam intra urbis muros includeretur: Referunt quidem, hoc jam locum habere in Hierosolyma nostri temporis, mons etenim *Calvariae* & sepul-

pulchrum JESU CHRISTI in Urbe ipsa relligiosis rerum & locorum spectatoribus ostenditur, dubium tamen vulgari huic traditioni movit *Jonas Korte* in Itinerario suo, vid. BACHIENE, *Tom. II. pag. 229.* cui vero pollicem non premit JONA WILLEM TE WATER in *Hist. sepulch. & sepult. J. C. pag. viii Prolegom.* quid autem Græcus Interpres velit cum suo ἐξ ἐκλεκτῶν λείων expiscari nequeo,

Absoluto latere occidentali memorat descriptio novæ Urbis partem meridionalem vs. 40. וכל-העמק הפנרים, *Et omnem vallem cadaverum & cineris.* Hic omnia confudit Græcus, nec opus erit illius deliriis inhærere. *Vallis cadaverum* secundum *Jonathanem* est *vallis, ubi ceciderunt cadavera Assyriorum* tempore Hiskiae regis. Confirmatur hoc verbis Historici 2. *Reg. XIX. 35. Et surrexerunt mane, & ecce כלם* omnes illi *cadavera vita casia*, ubi idem nomen פנרים occurrit, sic VITRINGA ad *Es. loc. cit.* quod longe melius quam cum doct. BACHIENE, *pag. 250.* hanc vallem interpretari *vallem sepulturae*, quam eandem esse putat ac in qua hodiernum publicum Judæorum Hierosolymitanorum est cœmeterium ad vallem *Kedron.* Verum observo ex textus nostri tenore hoc non posse adsumi, quærenda enim hæc *vallis cadaverum* (non *sepulturae*) ad latus meridionale Urbis versus occidentem non orientem, ut ordine linea procedat: collat. 2. *Reg. XVIII. 17.* ubi duces Assyrii castra metati dicuntur ad æquæductum fontis superioris, qui est ad viam altam agri fullonis, quæ loca sunt ex ipsius BACHIENII mente in latere meridionali versus occidentem

tem Urbis. Quæ porro memoratur ad meridiem orientem versus *vallis cinerum* non ita male comparari poterit cum valle filiorum *Hinnom*, five *Tophet*, cinerum dictam, quod sacrificia Idololatrica olim ibi fuerint facta & in cinerem redacta. רשן enim speciatim *cinerem victimæ* in altari crematæ denotat a *pinguedine*. Conf. VENEMA ad h. l.

Denique quartum latus five orientale describitur: וכל השרמות עד-נחל קדרון עד פנת שער הסוסים Et omnes campos ad torrentem *Kedron* usque ad angulum portæ equorum orientem versus, sanctitas JEHOVÆ! turbat in hisce nonnihil istud השרמות quod in textu obvium est. Est enim hæc vox multum intricatior, interpretantur *Vallem adustionis* quasi שרם & שרף radices confunderentur, & adplicant *ad vallem filiorum Hinnom*, vel conferunt radicem Arabicam *سرس* alias *سرس* secuit, concidit, fidit: conf. VENEMA. Lectionem השרמות habuerunt etiam Græci, conservarunt enim ipsam vocem, sed his literis expressam *αδσαςμωθ*, Interim vix mihi dubium est, quin legendum in textu cum ר, השרמות uti Masorethæ ipsi recte jubent, habet ita & Codex Reg. 29. apud HUBIGANTIUM: *Vulgatus* item legit השרמות, sed aliter punctavit, ac nos solemus, vocemque in binas separavit, vertit enim *regionem mortis*, quasi legisset מות השרה *agrum mortis*, verba HIERONYMI hæc sunt: *Et universum Sademoth, quod nos vertimus in regionem mortis, unum nomen in duo verba dividendes, SADE, quod dicitur regio, & MOTH, quod in-*

*interpretatur mors, pro quo Aquila vertit suburbana, sive arva & rura. Chaldaeus vertit aqueductus, quos unde habeat nescio, videtur intelligere aqueductus ab Hiskia factos, sed qui ad occidentem urbis ponuntur ab Eruditis. Legamus השדרמות uno verbo, & intelligamus totum *שדרמות* sive campum, planitiem ad torrentem Kedron ab orientali urbis parte, quæ planities hoc etiam nomine occurrit 2. Reg. XXIII. 4. sic sensus erit planus ac facilis & omnia prono fluent alveo, absque ut aliquid difficultatis remaneat.*

Non itaque vallem filiorum Hinnom intelligerem, illam enim complectitur nomen *vallis cinerum*, uti vidimus, verum planitiem illam ad orientem urbis, quæ se extendit usque ad נחל torrentem Kedron, fatis notum, quare verbum non amplius addemus; legi alias potest BACHENE *Tom. II. part. I. pag. 114.* Et sic nihil offendet vocula כל *omnis*, ac fatis liquet, quid sibi ea vox hic loci addita velit, innuit enim tanto majorem Hierosolymæ hujus novæ fore ambitum quam unquam antea, ut, sicut ab occidente collem Gareb & Goath locum, sic ab oriente totam planitiem ad torrentem Kedron usque intra mœnia sua contineret; atque adeo opus non erit, ut כל pro verbo habeamus & reddamus *mensurabit* cum cel. VENEMA.

Finitur denique urbis instaurandæ delineatio, cum dicitur *usque ad angulum portæ equorum ab oriente: Sanctitas JEHOVÆ!* De porta equorum absolvit BACHENE *Tom. II. pag. 178.* qui, uti vulgo, nomen ei adhæsisse, conjicit, quod equi regii per eam soliti sint aquatum deduci ad torrentem Kedron, quæ an
pro-

probabilis fit conjectura , videant Lectores ! Interim hanc portam nimis remote ad austrum collocare videtur ; siquid conjicere liceat , collocarem multo magis septentrionem versus , ubi V. C. *piscium porta* ponitur a BACHIENIO , quia eo me ducere nexus videtur , dicitur enim *omnes campos ad torrentem Kedron usque ad angulum* &c. quid autem hic rei sit *angulus portæ equorum* , me nescire profiteor.

Cæterum dubium nonnihil fecit cel. VENEMA , num voces קדש ליהוה *secum* sint construendæ hoc sensu *ad ortum Sanctuarii JEHOVÆ* , an vero seorsim sint sumendæ : & tunc illæ ליהוה קדש sint referendæ ad totam urbem reædificandam vs. 38. ita ut urbs hæc nova futura sit *sancta* , Deo sacra & *inviolata*. Utrumque locum habere posse , præfracte negare nollem , licet in ultimam hanc constructionem inclinet magis animus , qua *Sanctitas JEHOVÆ* referatur ad totam urbem , cujus jam ambitus descriptus est. Sic linea mensoria totum circuitum absolvit incipiendo a parte Euroaquilonari per latus septentrionale , deflectendo per partem occidentalem versus austrum , & tandem per tractum meridionalem & orientalem revertendo ad septentrionem , unde initium ductum erat. Meretur conferri locus *Zach. XIV. 10.* licet paulo aliter ibi instituat.

Definit tandem pericopa , quam exponimus , in promissionem securitatis & durationis hujus novæ urbis vs. 40. לא-ינתש ולא-יהרס עור לעולם , *Non evellatur nec disjicietur amplius in æternum*. Græcus legisse videtur ער-עולם , vertit enim ἕως τῆς αἰῶνος , sed
in

in censum non venit. Duo urbi novæ promittuntur
 stabilis duratio & securitas ac immunitas a malis belli-
 cis : Everfa erat vetus urbs & diruta plane ; sæpius
 etiam obsidiones gravissimas subierat , ab his omnibus
 libera foret nova civitas. Ad prius, totale nempe ex-
 cidium refero verbum נָתַשׁ, quod æque ac נָטַשׁ, de
 quo SCHULTENS in *Clavi dialect.* est *laxare* , & de ar-
 boribus usurpatur, quæ radicitus evelluntur , hinc de
 urbibus, quæ excinduntur & diruuntur, de imperiis,
 quæ omnino subvertuntur apud nostrum *Cap. I. 10.*
XVIII. 7. &c. alterum verbum הָרַס Arabum هَرَس
contundere & sic contundendo destruere aliquid (Vide
 IKEN. *Diff. Theol. XVI. pag. 265.*) aliquid minus in-
 nuere videtur , quasi dicas, *plane non destruetur hæc*
urbs imo etiam non contundetur nullas bellorum æru-
 mnas patietur, sed semper & usque firma & tuta erit
 sub Numinis, cui sacra est, tutela, solida & continua
 pace gaudens, revera *Jerusalem*, Urbs pacis: et qui-
 dem לְעוֹלָם *in æternum* , in omne ævum. עוֹלָם sæ-
 pe indicare totum œconomiae alicujus tempus , atque
 adeo ex hoc adhibito vocabulo nihil decidi posse , num
 hæc prædictio de Hierosolyma a reducibus ex captivi-
 tate Babylonica instauranda exponi debeat , licet con-
 cedam , negligi tamen nollem voculam additam עוֹר,
 quæ altius aliquid et majus adhuc secum ferre videtur,
 seseque ulterius extendere. Sed hæc in *anacrisi* sunt
 tractanda. Et sic EXPLICIT veteri formula nostra hujus
 pericopæ *Exegesis.*

ANACRISIS.

Evicimus hucusque, Vaticinio nostro suum constare sensum certum & determinatum, de quo nemo ambigere aut dubitare potest, atque adeo in eo satis conveniunt Interpretes, licet in adplicatione Pericopæ ad tempus, quod significetur, & implemento ejus indicando vehementer dissentiant, qui tamen dissensus dignitati & auctoritati Oraculi Divinæ nihil omnino derogare censendus est, si vel maxime componi aut dijudicari non posset: ratio enim dissensus facile suppeditari potest, non in ambiguitate aut difficultate Pericopæ sita, sed in interpretibus, atque eorum precariis sæpe hypothefibus. Promissio continet certissime (1.) novum fœdus erigendum cum populo Israëlitico; (2.) varia & insigniora bona in illum conferenda; (3.) favorem Divinum sese denuo manifestaturum & populum illum amplecturum (4.) populum hunc conservandum seorsim & separatim ab aliis gentibus, nec finaliter rejiciendum; denique (5.) illius Metropolim reædificandam ac in tuto collocandam in æternum: Hæc certa quidem sunt. Verum plures eventus rerum, plures casus occurrunt, post editum vaticinium, quibus impletum illud esse videri potuit: V. C. post editum vaticinium Judaicus populus e captivitate Babylonica liberatus reversus fuit in terram suam novis Divinæ benignitatis indiciis mactatus, quin urbem Hierosolymorum a Chaldæis destructam, rursus ædificavit & ornavit; præterea in plenitudine temporis nova rerum facies illuxit, nova œconomia Divina cum Ecclesia sua initium cepit, magnus ab integro sæclorum nascitur

ordo, de quo titulus N. Fœderis vulgato in usu est, de quo etiam Vaticinia plurima vetustiora sunt explicanda. Denique populus & gens Israëuitarum ad nostra usque tempora dispersus per totum orbem, extra patriam dilectamque terram suam extorris vagatur, iræ Divinæ subiectus, separatus a reliquis omnibus nationibus, exspectans tamen tandem aliquando lætam rerum suarum *καταστροφὴν*, & sese ad fines et arva patria reversurum sperans.

Quid, quæso, mirum hic accidit, si in partes abeant interpretes et singuli singulos hos casus eligant pro vario suo aut ingenio aut hypothese, quibus hoc vaticinium adplicant et impletum esse statuunt? Nec tamen subsidiis destituti sumus, quo minus et hic pedem figere possimus et certi aliquid eligere: adsunt characteres, qui nos manu quasi ducunt ad implementum hujus pericopæ recte quærendum et demonstrandum. Id vero est quod hac parte efficere animo nostro proposuimus; et hoc quidem ordine, ut primo loco aliorum, quæ minus placent nec locum suum tueri possunt, expositiones, dijudicemus, tum denique nostram, quam unice veram habemus, Lectori proponamus atque adstruamus.

Atque hic Judæorum *παρερμηνείαις* aut deliriis non immorabimur; quorum antiquiores, THEOPHYLACTO teste ad *Hebr. VIII. 8.* impletum vaticinium in eo statuerunt *ὅτι ὁ Ἐσθρας ἀνέκαλυσεν τὴν γραφὴν*, Esse enim *novum* fœdus fœdus *renovatum*. Recentiores vero ut plurimum, per renovationem fœderis *תמ"ק* Confirmationem ejusdem intelligendam dixerunt, quam futuro

ro tempore sub *Messia* locum habituram sibi persuadent. Nec mirum, illos sic ratiocinia ducere quum legem & œconomiam Mosaicam æternam & inviolabilem nec unquam mutandam credant. Satisfecerunt illis abunde Christianorum Doctores, & otium nobis fecerunt huc plura congerendi, & nonnulla modo recurrent, elucidanda & memoranda. Interim cui volupe est, Judæorum ipsissima legere verba, eorum loca producta inveniet a S. MUNSTERO, SCHOETGENIO in Hor. *Hebr.* FRISCHMUTHO in sæpius memorata Diff. GUSSET. in *Confut. libri Chizzouk Emounah. pag. 212.* locus R. *Iaaci* ejus libri auctoris legi potest in WAGENSEILII *telis Igneis Satanae, pag. 263.* & locus ex *Nizzachon* veteri ibidem *pag. 70.*

Verum Christianorum expositiones interpretum hic adducere & examinare magis e re nostra erit: Inter quos H. GROTIUS vir doctissimus a Judæis vetustioribus non ita multum abludit, qui fœdus novum hisce versibus promissum de renovatione ejus per Prophetas exposuit *Nehem. IX. 38. & X.* refutavit eum ABR. CALOVIVS suo more, sed postea alii inter præstantissimos eruditorum, suaque laude minime fraudandos GROTII vestigia presserunt, CLERICUS verbi gratia & nuperrime Cl. MICHAELIS in *Notis ad Epist. ad Hebr. (not. 173. 177.)* qui verba hæc impleta Esdræ tempore autumat, et *novum* fœdus hic promissum, *renovatum* explicat, exponitque de œconomia Divina cum populo Israëlitico post reditum ex captivitate Babylonica, quæ jam incipiebat alius naturæ esse, ac antea locum habuerat. Operæ pretium erit rationes, quæ eum moverunt GRO-

III vestigiis inhærere, hic paucis trutinare sed æquo animo & præjudiciis vacuo. Sunt autem ferme frequentia.

1.) Nexus hujus Pericopæ: Posita est, inquit, Pericopa *Jer. XXXI. 31-34.* media inter vaticinium de Judæorum ex captivitate Babylonica reditu, qui sub Cyro illis concessus est. Verum sumit hic sibi Vir doct. quod omnes non æque facile ipsi sunt largituri, cum respectu ad ea quæ antecedunt, æque ac quæ sequuntur. Plurimi enim totum hoc *Jeremie Cap. XXXI.* de temporibus sub Novo Fœdere imo de hujus œconomiæ ultimis temporibus illud agere animo sibi persuasum habent. Litem hanc nos Viro doct. nunc non movebimus, illud observasse contenti, dubiam nimis esse hanc rem, quam ut exinde aut pro hac aut pro illa sententia pronuntiari queat. Ut hic certi simus, interni aliqui characteres sunt producendi, quibus nobis constet, cui temporis adliganda sit Prophetia. De versib. 38-40. nos liberales erimus & Viro doctissimo concedemus, agere illos de Hierosolyma literalis & non spirituali; verum qua ratione illos capiamus, in sequentibus dicemus. Sed bene se habet, quod ipse vir judiciosissimus agnoscat hoc argumentum ex serie orationis ductum non esse omni exceptione majus, quare internos aliquos characteres temporis producere satagit ad suam confirmandam opinionem.

2.) Itaque observat; de Novo fœdere sub Mediatore Christo non agi, quia illud cum gentibus æque ac Israëlitis pactum sit, hic autem solos memorari Israëlitas; indignaturque, quando *Israël & Juda* spiritualiter ex-

applicentur, atque Etymologia horum nominum in auxilium vocetur, indigitans procul dubio CARPZOV. *ad Hebr. pag. 371.* repetit & confirmat hanc observationem Not. 174. magnum scilicet sibi præsidium in ea collocans.

Equidem rectissime Virum cel. hanc observationem de literali Israëlitico populo intelligendo instituere, ultro concedo, nec video, qua ratione hic de spiritali Israële aut Juda cogitari queat. Interim tamen sequelam Viri cel. qua ideo vaticinium ad reditum populi ex Babele applicat, non procedere disputo, quia alia & meliore ni fallar ratione, locus expediri poterit, uti videbimus. Neque tamen ex iis ego sum, qui negare sustinent, X tribus reversas ex Babele æque ac Judæ ac Benjaminis tribum sub Cyro fuisse: sed de eo reditu hic verba fieri non putem ob rationes in sequentibus proferendas.

3.) (Not. 178.) Aliud adhuc profert argumentum, hanc pericopam non posse ad initium N. T. referri, quia illud cum destructione Hierosolymorum & pœnis durationis & gravitatis inauditæ in Judæos introductum est, quæ cum promissione hac consistere nequeant. Istud vero dubium illos neutiquam tangit, qui hic de ultima Judæorum conversione adhuc futura cogitant; quare & nos missum illud facimus.

Qua autem est æquitate & generositate cel. MICHAELIS veritatisque amore, neutiquam dissimulare voluit, quæ suæ obstare opinioni ipsemet sensit, quibusque ea prematur difficultatibus.

1. Obstare sibi sensit Scriptorem Epistolæ ad Hebræos

Cap. VIII. 9. nostram pericopam eo scopo adducen-
 tem, ut ostendat Vetere Testamento antiquato, no-
 vum aliquod idque præstantius esse introductum. Ita
 autem hic elabi tentat, ut dicat, Paulum id sibi vo-
 luisse, ut tantummodo foedus Mosaicum suos habuisse
 naevos & defectus, neutiquam vero illud abrogandum
 ex hoc quem præ manibus habemus, Jeremiæ loco de-
 monstraret; atque hinc est, credo, quod illud Apostoli
 μνησθέντες γὰρ αὐτοῖς λέγει referat ad foedus illud anti-
 quum (Not. 172.) quod tamen opus esse non existi-
 mem, si enim illud voluisset Apostolus, cur non dixit,
 ut clarius esset μνησθέντες γὰρ αὐτὴν αὐτοῖς λέγει? & re-
 vera apud Jeremiam non foedus sed Israëlita in versibus
 immediate nostram pericopam antecedentibus reprehen-
 duntur: quin nec recurrendum putem cum RAPHELIO
 & CARPZOVIO ad constructionem paulo insolentiorum
 verbi μνησθῆναι cum dandi casu, sed hoc modo res ex-
 pedienda videtur: αὐτοῖς in medio positum ad utrumque
 referri potest Euphoniae gratia, quasi scriptum esset
 μνησθέντες γὰρ αὐτὴς αὐτοῖς λέγει cuiusmodi exempla plura
 Graecae dictionis suppeditari possent si opus foret.
 Addidit autem Apostolus illud μνησθέντες, ut ostendat
 ubinam apud Jeremiam verba haec sint invenienda, uti
 recte SURENHUSIUS in βιβλῷ καταλλαγῆς p. 626. ex more
 citandi Rabbinico de quo ipse MICHAELIS *Introd. in N.*
Test. Tom. I. Part. 1. pag. 259. sed haec ὡς ἐν παρό-
 ρῳ. Quod ad rem ipsam non satisfecit Pauli verbis sua
 exceptione, me quidem iudice, cel. MICHAELIS:
 diserte enim sacer scriptor vs. 13. Εἰς τὸ λέγειν καινὴν,
 ἀπαλαίωσεν τὴν πρῶτην, & ex tota serie verborum Pauli
 pa-

patet, eum loqui de fœdere abrogando ob multiplices defectus, furrogato in ejus locum novo, eoque meliore & praestantiore.

2. Alia est difficultas quae Viri cel. opinionem gravissime premit. Fœdus Novum, de quo Jeremias vaticinatur, rotundis verbis distinguitur a fœdere cum Patribus Israëlitarum erectum, tanquam alius naturae, dicendumne ergo erit, aliud fœdus ac Mosaicum locum habuisse post reditum ex captivitate Babylonica? Hic Vir doct. (Not. 175.) omnia movet, ut ostendat, quantum fuerit hoc fœdus vel œconomia Divina diversum ab illo: quorsum etiam refert *Jer. III. 14 - 17.* post omnia autem denique subjicit, nonne hoc est, fœdus Mosaicum mutabatur? & paulatim inclinabat versus finem suum? Et revera nihil amplius praestitit Vir cel. suis de natura œconomiae Divinae post reditum Judaeorum e Babele, observatis nisi quod demonstraverit, tunc temporis magis magisque adparuisse, quot quantosque naevos fœdus habuerit Mosaicum, neutiquam vero aliud fœdus huic tunc temporis fuisse substitutum: quin contrarium diserte legitur *Nehem. X. 29.* quod populus redux fœdus cum Deo renovans promiserit sancte, se ambulaturum in lege Dei, data per manum Mosis servi Dei: Nonne *Malach. IV. 4.* jubetur hic idem populus legem Mosaicam, quemadmodum in Horebo promulgata fuit, cum omnibus institutis & praeceptis observare & memori retinere mente? Fuit itaque revera idem fœdus Mosaicum ante & post captivitatem Babylonicam; nec huic dubio cel. MICHAELIS hactenus solvendo fuit.

(3.) Denique ad *Hebr.* X. 15. (Not. 231.) hunc locum, ubi Paulus iterum Jeremiæ pericopam ad partes vocat, ut inde probet, plenariam peccatorum remissionem sub Novo Testamento expectari debere, semet in angustias redigere ultro fatetur: & sane locus ille clarior est, quam ut permittat Novum Fœdus Jeremiæ exponere de renovato temporibus Esræ aut Nehemiæ fœdere. Et mirum accidit, cel. MICHAELIS hic loci ad contextum apud Jeremiam tanquam decisivum se recipere, quem haud obscure supra agnovit, neutiquam ad hanc litem dirimendam valere.

4.) Plura alia sunt, quæ Viri doctissimi, & qui eum præiverunt, GROTH ac CLERICI opinioni de fœderis renovatione sub Nehemia hic prædicta obstant, infra memoranda ubi nostram firmabimus sententiam.

Quo minus autem hic transitum faciamus ad nostram hanc opinionem proponendam, intercedit novissimus hujus Libri Interpres, Theologorum in nostro Belgio hodie facile eruditionis laude princeps, VENEMA, qui licet in variis nobiscum omnino conveniat, in paucis tamen alio modo pericopam exponit. Concionem scilicet Prophetæ duobus capitibus XXX. & XXXI. comprehensam variis pericopis constare Vir cel. autumat, formula *sic dixit* JEHOVA, passim distinctis, quarum idem fere sit argumentum, vario modo propositum, nunc contractius nunc latius, & cum novis subinde promissis; quin probabile sibi esse dicit, diversi temporis Prophetias hic in unum fuisse congestas; quam observationem clavem ad sensum horum capitum referandum unicam esse sibi persuadet. Secundum hanc hypothesin *septima* hujus con-

concionis *pericopa* occurreret vs. 23-34. duobus *articulis* distincta, primo vs. 23-30. altero vs. 31-34. Octavam *pericopam* continerent duo commata 35, 36. Nona denique & ultima vs. 37-40. se extenderet. Promissionem de Novo Fœdere vs. 31-34. rectissime de œconomia nova seu gratiæ intellexit & exposuit Vir celeberrimus, quin optime *pag* 273. exphrasi *post hosce dies* vs. 33. evicit, „ eo insinuari, *Fœdus* diebus proxime futuris erigendum tempore Messiae, effectum „ universalem non habiturum inter Judæos & Israëlitas, nisi sub finem illorum dierum, quando totus „ Israël salvabitur.” De verbis vero vs. 35. 36. videtur dubius hærere, an ad Judæos durante œconomia vetere sint adplicanda an ad Novam œconomiam pertineant. In ultima denique *pericopa* vs. 38-40. Hierosolymorum restorationem intelligit non tantum literaliter sed & de instauranda urbe a reducibus ex captivitate Babylonica explicat. Maximo, fateor, eruditionis adparatu hanc suam hypothesein illustravit Vir celeberrimus: ut tamen verum fatear, illud me male habet, inesse huic hypothesei nescio quid quod precarium videtur, illud enim *sic dicit* JEHOVA non semper initium esse novæ *pericopæ* Propheticæ, ipse agnoscet Vir cel. & hic sæpissime cum altera illa formula solenni permittatur *נאם יהוה inspiratum* JEHOVÆ. Præterea quam inæquales sunt hæ *pericopæ*, altera aliquot, altera duorum tantum commatum? An hæ *pericopæ* inter se habent nexum aliquem, an nullum? Si habeant, qualis ille est? Si nullum? quomodo constituunt hæc duo capita unam concionem Propheticam? Qua ratio-

ne autem cohæreant commata illius concionis partis, quam præ manibus habemus, nexu fane simplici & naturali, jam indicavimus in *Analysi* supra pag. 6. In Explicatione literali versus 31. denique observavimus, Virum cel. **וְהָיָה יְמֵי בָאִים** exponere de aliis diebus ac antea memoratis, hosque secuturis proxime, non autem sic instituit vers. 38. ubi tamen eadem phrasis recurrit, quod videtur nonnihil hypothesis causa factum esse.

Plura in medium haud adducam, quia quæ pro nostra observavimus de hac Pericopa opinione, simul eo faciunt, ut hac evicta, reliquæ omnes ultro refutatae esse censerì debeant.

Moram etiam nobis non faciet Expositio hujus Capituli, quam communem & vulgatam vocare liceat, quæ vaticinium mystice & spiritualiter de omni fidelium multitudine explicat, quamvis Cocceji summi Viri multorumque ejus sequacium ex parte impetraverit adsensum, qui ad Ecclesiam N. Testam. adplicant. Conferri potest LILIENTHALIUS in *Opere Bibl. Tom. II. pag. 293.* Verum quo modo apud æquum rerum æstimatorum se tueri possit non perspicio. Memoratur enim in hoc Capite liberatio & reductio Israëuitarum *ex septentrione*, memorantur *Coeci, Claudii &c.* inter reduces, corporalis & propriæ reductionis indicium, uti recte VENEMA *Diff. sacr. I. XI. 13.* Si reedificatio urbis vs. 38-40. promissa spiritualiter sit intelligenda, scire velim, quid sit mystice turris Hana-neël, porta anguli, collis Gareb, locus Goatha & alia illic memorata? tantum non subscriberem dicto Judicio.

fis-

sisfimi HARTMANNI *Bibl. Domest.* ad h. l. *Dat geen, ait, hier, vs. 38 - 40. van Jerusaleem gezegd word, alles te willen vergeestelyken, dat is by my van den Bybel een wasfen neus maken.*

Tandem pedem promovemus ad dicendum quid de Pericopæ nostræ adplicatione & implemento nobis sentiendum videatur: unice vera illa sententia nobis videtur, quæ vaticinium exponit de ipsis Judæis, deque ultima futura adhuc eorum continuo conservatorum tanquam gentis separatæ, readsumptione in Fœdus Divinum, reductione in terram suam, & reædificatione Hierosolymorum, ut sit gentis & Reipublicæ Metropolis & veræ Religionis sedes. Quam sententiam ut indubiam & omnibus probabilem reddamus, relegenda sunt pericopæ hætenus tractatæ verba, & eruendi, qui in iis obviæ sunt characteres, qui nos ad hanc manuducunt Explicationem.

Ante omnia itaque Lector observet velim, subjectum hujus Prophetiæ esse Israëlem & Judam, h. e. totum Israëliticum populum, tum X. tribuum qui & *Ephraimi* sub nomine veniunt: tum duarum cæterarum Benjaminis & Judæ: id quod supra jam evicimus, pag. 26. atque adeo quia ad reditum ex Babele adplicari nequeant verba, omnino extendenda illa esse ad tempora ultima, quibus totus populus absque distinctione multo minus æmulatione tribuum ad fœdus Dei & ad Messiam sese adfociabit; pœnitentia commisorum criminum ductus, & nunc denuo Divino favore beandus.

Alterum, quod nos ad ultima tempora ducit criterium

rium est silentium de gentibus in tota nostra pericopa. Si ad initia novæ œconomiae gratiæ referenda foret, gentiles quibus tunc Euangelium, rejectis ob incredulitatem Judæis adnuntiatur, memorati fuissent; de quibus nunc altum silentium tenetur.

Quod criterium firmatur phrasi כרת ברית pro qua Apostolus *Hebr. VIII.* verbum συνταξιῶν posuit, quæque, ut in literali Exegesi observavimus, non de adnuntiato fœdere sed de fœdere erecto & stabilito, ita ut effectum sortiatur, capienda est, quod recte quoque vidit cl. VENEMA, & confirmatur ex versu 33.

Novum temporis ultimi characterem nobis suppeditat quod dicitur vs. 32. de fœdere a parte populi rupto, a parte Dei abolito. Vidimus *pag. 30.* indicari ruptum fœdus plenarie & omnino fuisse a parte populi, phrasinque esse valde *Emphaticam*, nec minus verba illa בעלתי בם innuere, Deum O. M. nuntium misisse populo suo, fœdere suo, quod sub *matrimonii* figura proponitur, abolito. Quæ sane, tum capitale Judæorum crimen, quo Deum ejusque fœdus rejecere, tum ipsorum ob hoc crimen rejectio indicium habent temporis ab initio Euangelii sive œconomiae Novæ usque ad ultimam Judæorum conversionem.

Hoc vero cum ita sit, nemo negare potest fœdus hoc Novum, de quo agit vaticinium; respicere ad readsumptionem Judæorum illo tempore. Dicitur enim rotundis verbis vers. 33. hoc fœdus pangendum cum domo Israël *post illos dies*, scilicet quibus rejectus a Deo populus fuerat ob atrociam suam factam & crimina; rejecti enim manerent *illis omnibus diebus* vers. 36.
per

per totum illud temporis spatium, quemadmodum diximus *pag.* 33 & 51.

Ne autem nimis excrescat hæc nostra tractatio, levitantum brachio tangimus formulam fœderalem, qua Deus se populi sui Deum fore, & illum suum populum promisit, tum bona fœderis memorata vs. 34. quæ gratiæ & novæ œconomiae bona & dona hucusque sane Israëlitis tanquam populo consideratis nondum ipsa re, communicata sunt, sed tamen quia *αἰμὲλ αἰμὲλ ηἰα*, certo certius sunt donanda.

Illud vero adcurate adtendi velim, Dubia illa, quæ mota & subblata vidimus vs. 35. sqq. contra Divinæ promissionis veritatem, nunc quammaxime valere: Judæi hætenus gentem constituunt separatam ab omnibus aliis, non tamen populum liberum, sui juris, *יג* non *עב*, non enim in censum hic veniunt quædam familiæ aut tribus, quæ in Arabia has aut illas urbes possidere & suomet regere imperio narrantur a NIEBUHR in *Descriptione Arabiæ*, *pag.* 23. (cum quo conf. MICHAELIS *Orient. Und. Exeg. Bibl. IV. Th. pag.* 34. adde HINLOPEN *Diff. de eo quod Arabes ab Aramæis ceperunt*, §. 7. *cap.* 1. Hic loci anno 1775. sub cl. RAVII Præsidio defensa.) Quæ forsan origine Arabes sed Judaicam religionem amplexæ: aut Colonia Judæorum in ora Malabarica in India Orientali, de qua absolvit nuper 's GRAVEZANDE Vir plur. Rev. in Comm. Societ. Flislinganæ. Præterea rejecti a Deo plurima iræ ejus ostendunt signa: Despectui vulgo & ludibrio iis sunt, apud quas versantur gentibus, hucusque tamen servantur pressi quidem sed non oppressi, & sæ-

vis-

visissimas licet in plurimis Regionibus vexationes perpesi patrios ritus, quoad ejus fieri potest, mordicus retinent. Quam tamen rejectionem finalem fore & semper sine restauratione duraturam vetant firmissimæ Dei huic populo factæ promissiones, interque eas nostræ versu 35. sqq. contentæ. Quin ita moderatus est Deus misericors populi hujus exilium, ut non raro de illis repeti queant verba RUTILII *Itiner. I. vs. 395.*

Atque utinam nunquam Judæa subacta fuisset

Pompeji bellis, imperioque Titi.

Latiùs excisæ pestis contagia serpunt,

Victoresque suos natio victa premit.

Denique restitutio Metropoleos hic memorata vs. 38. literaliter, ut observavimus, intelligenda, neutiquam impleta est *Nehemiæ* aut insequentibus post captivitatem Babylonicam ad destructam urbem a Tito Vespasiano usque temporibus. Nunquam enim urbs illa a reducibus ædificata tanta fuit magnitudine, ut ambitu suo continuerit collem Gareb, Goatham, de quo postremo loco, si eadem est quæ Golgotha, quod verisimile putamus, certissime constat, Salvatoris nostri ætate extra urbem fuisse, valles illas cadaverum, cineris, seu filiorum Hinnom; numquam se extendit urbis hujusce ambitus ad torrentem Kedron usque. Expectanda itaque est restitutio Hierosolymorum ad eam formam & magnitudinem, quam hic descriptam videmus. Rectissime ad hunc locum itaque HUBIGANTIUS: *Describuntur limites Jerusalem novæ, quam Judæi*
ad

ad terram suam reversi habitabunt; planum est, describi situm locorum, non morum conditionem. Hæc autem non completa fuisse post reditum Babylonis usque ad Christum natum, docet S. Historia, in qua legitur montem Goatha sive Golgotha fuisse extra Jerusalem situm, idem dixeris de valle cadaverum, nam de Gareb nihil constat.

Quod de urbe illa nova dicitur, illam JEHOVÆ sacram, sanctam & inviolatam fore, neque amplius destructum iri, imo neque mala bellica obsidionis V. C. rapinarum &c. subitum in æternum, quod habuimus pag. 64. illud neutiquam de Hierosolymis dici potuit a captivitate Babylonis usque ad ejus excidium per Romanos. Ut enim concedam, illud *in æternum* posse intelligi de œconomiae veteris toto tempore, tamen neutiquam verum est, Jerusalem urbem ejus temporis sanctitate incolarum claram aut expertam non fuisse mala bellica. Contaminata est horrendis & enormibus sceleribus, cædibus, seditionibus &c. & quod ad mala spectat bellica, ne invasionem Alexandri magni feliciter ope Jadduæ Pontificis averfam, de qua alibi dixi, hic memorem, quis quæso est, qui nesciat, quam dire sæpe hæc urbs habita sit tum a Regibus Syro-Macedonicis, tum Ptolomeis Ægypti, tum a Romanis, sæpius obseffa, dira fame pressa, semel iterumque capta: quæ omnia ex historia facile demonstrari possent, nisi nobis hic otium fecisset Rever. & Doct. SCHUTTE in *Explicat. LXX. hebdomad. Daniëlis*, pag. 274 sqq. Tom. I. ubi de angustia temporum illorum post reditum ex Babele ad Christum usque egregie disputat.

putavit. Alia itaque omnia expectanda habemus: Urbem novam lætiore omine restaurandam & κατ' ἐξοχήν *pacis urbem* futuram.

Sic hactenus ex infinitis characteribus ex ipsa nostra pericopa ingenue erutis, sententiam nostram ita adstruximus ac confirmavimus, ut omnibus, qui recte lance rem perpendent, satisfecisse nobis quidem persuasum habeamus: addere possumus nonnulla alia quæ aliunde sumpta opinionem nostram munire apta nata sunt. Huc referri debet tota series & nexus hujus Capituli XXXI. qui ad ultima tempora Novi Testamenti nos ducere omnino videtur. Scio quidem, in partes hic scindi Interpretes, dum alii ad reditum populi sub Zorobabele antecedentia capituli hujus spectare contendunt, alii illud ab initio usque de ultima populi Judaici conversione explicent. Nec scopus hujus tractatui unculæ permittet, nec nostrum erit tantas componere lites, breviter quæ utrinque dici possint ordine Lectori propinabimus. Qui itaque ad reditum ex Babele respiciunt Interpretes, eorum copias instruxit cel. VERNEMA *Diff. Sacr. I. XI. 13.* primo loco observans hunc reditum, qui hic prædicatur, fore ex septentrione, certum argumentum de reditu ex Babele sermonem esse vs. 8. dici tamen posset, memorari eodem commate *latera terræ*, hoc est, undique Judæos collectum iri. Solidissimam autem suam rationem petit ex vs. 38-40. de reædificatione Hierosolymorum, quam Zorobabelis temporis adligandam censet; nos autem hic alia vidimus, nec eo referri posse demonstravimus: quæ pro illo tempore ex his versibus adfert, mox erunt solvenda.

De-

Denique ait Vir cel. multa esse, quæ sine dubio ad initia N. Testamenti pertineant: vs. 15. coll. *Matth. II.* 18. vs. 22. vs. 31. coll. *Hebr. VIII.* de ultimo mox videbimus. Quod ad bina reliqua commata, respondent aliter sentientes ad comma 15. Si *scena prophetica* recte collocetur, hunc versum ita concipiendum esse, quasi contineat exemplum Judæis ultimæ ætatis ob oculos positum, quod acciderit primis Evangelii temporibus, unde discere poterant, quæ apud homines *adventata*, Deo tamen manere possibilia, ita Plur. Rev. KULENKAMP in *Acad. Eruditt. Tom. I. part. II. pag. 233.* vel ita rem concipere posses, omnia mala, quæ Judæis evenere sub schemate figurato *Rachelis* liberos suos desolentis proponi, quorsum ergo & infanticidium pertineret Bethlehemiticum, de quibus illam Deus consolatur promissione reductionis liberorum ipsius, quos ad fines suos reversuros illi promittit vs. 16. 17. hæc est expositio cel. MICHAELIS *Introduct. in libr. N. T. Tom. I. part. I. pag. 409 sqq.* Quod denique ad comma 22. adtinet, dubium est adhuc, an omnino de nativitate Domini nostri agat ex Virgine, quia nusquam in Novo Testamento eo refertur & ob alias rationes hic non memorandas: Quid si versus exponendus sit de feminarum *πανήγυρι*, quæ se ad viros jungent, illis lætitiæ temporibus, eorum *latus cingent*, cumque ipsis multis & variis modis, canendo, saltando ludendo magnam lætitiā demonstrabunt? Vide JON. WILH. PARIS. in *Bibl. Hag. Cl. I. fasc. I. pag. 97.* Sic hoc comma nec pro hac nec pro illa hypothese militabit.

Atque hæc præcipua sunt, cur Caput hoc referant magni Viri ad reditum populi ex Babele, illud enim ficco pede transire licet, quod quidam ex nomine נוצרים vs. 4. quod commutarunt cum *Naziræis*, Apostolos primos Novi Test. Doctores exsculpere fategerunt; inter quos DEYLING. *Tom. I. Obs. XL. pag. 200 sqq.*

Videamus, quid alii opponant: argumentantur ex vs. 1. coll. versu Capitis XXX. ultimo, in quo dubio procul de ultimis Novæ œconomiae temporibus verba fiunt, interim dubium est aliquo modo hoc argumentum, verisimile enim admodum, hoc comma primum mala versuum distinctione a superioribus avulsum Capiti præcedenti adnectendum esse. Fortius præbent argumentum commata 12. & 14. *tristes amplius non erunt & satiabuntur bonis meis.* Tum & connexio cum præced. Capite, cum quo hoc XXXI. unam constituit concionem Propheticam, quod finitum erat in promissione liberationis & restitutionis Israëlitarum in integrum ultimo tempore, quæ itaque promissio hoc nostro Capite amplificaretur, & deduceretur. Licet autem ad hanc magis inclinarem sententiam, nihil tamen hic determino, sed liberam Lectoribus meis, quod placeat, eligendi potestatem relinquo, quia five hoc five illo modo capiatur, five Cap. XXXI. fit continuatio concionis Cap. XXX, five ἀνακεφαλáωσις illius, salva tamen res est, & nexus egregie facit pro nobis. Si enim fit ἀνακεφαλáωσις antecedentis Capitis eodem quo illud ordine decurret, jam vero illud, initio facto a reditu populi ex Babele, fata populi ad Christum Dominum per

percenfet vs. 1 - 21. & porro populi crimine, ob quod ingens Dei ira exardesceret, exposito, terminatur in populi restitutionem & conversionem ultimis diebus. Comm. 24. & Cap. XXXI. 1. Jam eodem modo nostrum Caput, initium ducit a reditu ex captivitate Chaldaica & fata populi percurrit ad initia Novi Testamenti vs. 31. quando populus foedus Dei plane rupit, ideo a Deo rejectus, restituendus tamen in integrum, quemadmodum vidimus.

Si autem fermo de liberatione Israëlis ultimo tempore Cap. XXX. hoc nostro Capite continuetur, nemo unquam dubitare poterit, quin nostra Pericopa de illa & nulla alia sit explicanda. Series igitur Prophetiae quocunque demum modo sumatur, nostram confirmat Exegesi & adplicationem, cui autem volupe est totius Capitis XXXI. legere Analysin, habet eam cel. VOGET, Viri, cujus post funera apud me viva grataque manet memoria, ad *Es. LVIII. & LIX. pag. 276.*

Aliud adhuc est, minime hic prætermittendum. Videri nempe Paulum *Rom. XI.* in quo Capite sedes est disputationis de ultima adhuc futura Israëlis conversione, versu 27. nostram adplicare Pericopam ad illum casum, quod argumentum ita cel. VENEMA permovit, ut agnoverit, *complementum perfectum*, huic promissioni Divinae *ultimam addituram conversionem.*

Atque hæc sunt, quæ pro nostra adplicatione hujus Pericopæ dicenda censui, aliis minus nervosis, ne operosus essem, prætermisissis, conferri tantum velim

WITS. *de X. tribub. Cap. XI. §. 12. sqq.* qui tamen de reædificatione Hierosolymorum paulisper dubitanter solita Viri prudentia : §. 18. *Utrum tamen de urbe materiali agatur, an vero spiritali, qualis Ezechieli præfigurata est, & Johanni in sua Apocalypsi, nefas non sit ignorare, donec fata ipsa se rerum eventu explicent.*

Qui autem veritati unice litat, quod boni officium est interpretis, neutiquam reticere debet, quibus sua explicatio premitur & obnoxia est, difficultates. Sunt etiam quædam, quæ nostræ hujus Pericopæ adplicationi ad tempus ultimum obstare & Lectorem, quominus supra disputatis adsensum præbeat, cohibere possent; quæ itaque huc proferre animus est. Sunt vero duplicis generis, quædam spectant ad ipsam nostram Pericopam, quædam generatim thesin de Judæorum reversione in terram suam feriunt, seorsim itaque trutinanda & examinanda.

Ante omnia obmoveri potest, Apostolum *Hebr. VIII. 8-12. & X. 16. 17.* Pericopam adplicare ad prima Novæ œconomiae tempora. Respondeo, habere quidem hoc aliquam speciem, nil autem præterea. Probat Apostolus priore loco, antiquandum ob varios naevos fœdus & œconomiam antiquam, substituto novo & meliore fœdere, quorsum egregie faciebat hic *Jeremiæ* locus; in medio autem relinquit quando aut quo tempore hæc præcise promissio Judæis facta effectum fortiatur. Atque illa est vera ratio, cur tantummodo Pericopam adducat, quatenus naturam & bona fœderis Novi contineat, ex quibus solis argumen-
tari

tari sibi proposuerat, omissis reliquis, quæ ad Judæicum populum in specie pertinebant ejusque liberationem seriore tempore. Eadem prorsus responsio valet ad alterum Pauli locum *Hebr. X. 16. 17.* ubi iterum ex natura fœderis Novi & remissionis peccatorum sub eo argumentum ducit pro sufficientia sacrificii Christi, nec ullo alio præterea opus fore; absque ut aliquid de Pericopæ implemento determinet.

Aliud est, quod obmovetur dubium: Mentio hic fit Israël & Judæ separatim, diximus autem per Israël X tribus, per Judam duas reliquas, intelligendas esse: at vero hodie quammaxime confusæ sunt populi Israëliti tribus, ergo hæc adplicari non possunt ultimis temporibus, sed referenda ad reditum ex Babele, quando Genealogiæ adhuc servatæ erant. Verum non perspicio vim argumenti: si Israël & Juda memorantur, indicatur totus populus, non hoc erit privilegium Judæ tribui privum, sed omnibus Israëlitis commune, ne-tiquam dicitur distinctas tunc fore adhuc & cognosci posse tribus singulas. Uno verbo *omnes tribus & familie* Israël indigitantur, uti est *vs. 1. Cap. XXXI.* quin imo illud quod *vs. 31.* dictum erat, *Deum patetuum fœdus suum cum domo Israël & Judæ*, postea adcuratius & uno verbo dicitur *vs. 33. Hoc erit fœdus pangendum post illos dies cum domo Israël;* ut sciremus de toto populo absque distinctione aut æmulatione tribuum vaticinium esse sumendum.

Quæ vero produxit cel. VENEMA *Diff. sacr. l. c.* ut ostendat, *ab omni abhorrere ratione vs. 38-40. de Hierosolymis instaurandis ultimo tempore cogitare*, di-

scuti merentur. Sunt autem sequentia : Primo *ejus eventus nullam esse rationem*, verum observo, si vel nullam ejus eventus rationem nos dare possemus, sufficere deberet quod illa instauratio verbis Prophetarum sit prænuntiata: id enim est quod quæritur; sed si populi Judaici reditum expectamus in terram suam, a quo ipse Vir cel. non abhorret, quid, quæso, magis credibile quam eos metropolim suam instauraturos? Sed, inquit (2.) *ut bonum aliquod promittitur, quale neutiquam est sub œconomia nova*, agnosco, eam esse naturam N. œconomiae, ut bona corporea non secum adferat quæ tantum sunt adjectitium quid, sed hæc instauratio urbis, quæ per se bonum non est œconomiae novæ, *κατὰ τὴν* & peculiari schesi ad Judæos bonum ipsis evadit, quatenus nempe terra eorum anathemate percussa *Mal. IV.* & desolata urbs iræ & rejectionis Divinæ indicia ipsis sunt. Quæ in integrum restituta redintegrati & renovati Divini amoris & favoris argumentum ipsis præbebunt.

Denique, addit, termini & limites urbis condendæ hic repræsentantur, qui tum inveniri non poterunt, sunt enim nunc omnia confusa; tum quod secundum illos limites urbs ædificata est, cum terram repetierunt ex Babele; ut liquidissimum ex Nehem. III. ultimum illud supra jam occupavimus, ostendendo, neutiquam hos fuisse limites urbis a reducibus ædificatæ, adeoque impletam non fuisse illo tempore Prophetiam. Quod ad primum, satis clara est descriptio ambitus & limitum urbis, ut vidimus in Exegesi, sed vel sit ita, quod indicari nequeant hic nominata loca, quid inde?

Suf-

Sufficere putamus, prædictione hac verbis expressa fui temporis & locis indicatis omnibus notissimis, Jeremiam spem fecisse Israelitis, urbem Hierosolymorum ultimo tempore longe majorem habituram ambitum, quam unquam antea.

Ultimo loco non dubito fore plerosque, quorum ad palatum minime fit thesis, Judæos olim in terram suam reversuros, urbemque cur non & templum? restauraturos, quique cum ORIGENE *contra Celsum*, *Lib. IV. pag. 174.* pronuntient: *Ἐὰρ ὁ ἔν τις δ' ἐρῶμεν, ὅτι ἐδ' ἀποκαταστήσονται.* Magnus hic nobis aperiretur campus de ea re ulterius differendi, nisi consulto me retinerem, tum quod ex dictis multa clara sunt, tum quod plura argumentum nostrum non postulat. Unicum tantum dico, me nihil rationis videre, cur hunc reditum & restorationem negaremus: tum propter plurima loca Prophetica, quæ huc referenda videntur, sed quæ non possum omnia hic loci adstruere. Consideret Lector *Deuter. XXX. Ezech. XXXVII. Zach. XIV. Luc. XXI. 24. Rom. XI.* aliaque. Quin natura rei aliquid ejusmodi requirere videtur; Judæi manent gens separata, olim sunt convertendi, ut fiant populus Dei *Hof. II.* quid quæso cogitatu est promptius, quam illum populum jam liberum & sui juris aliquam terram tanquam suam habiturum, & quam aliam denique nisi terram majorum ipsius & Patrum, ibique suam rempublicam & politiam tum civilem tum Ecclesiasticam secundum instituta Civitatis Christianæ habiturum? Præfertim quum terræ suæ vastationem & urbis templique desolationem tanquam iræ Divinæ signum & indicium

habeant conf. *Ef. LXIV. 10.* egit de tota re solita fibi eruditione & iudicii ἀκριβείᾳ cel. VENEMA *Diff. sacr. Lib. I. cap. XI.* ubi *cap. XII. §. 12.* dubitanter quidem, ita tamen ut in agentium partem magis inclinet, de hoc reditu populi & ædificatione urbis loquitur. Nostra Pericopa, si vel ulla alia, secundum ea quæ adduximus ad eam illustrandam, ita clara est in hac re, ut negari res non posse videatur. Fovent etiam hanc spem Judæi, uti notum satis est; & quid dicendum de traditione apud Othomannos terræ hujus hodiernos Dominos pervulgari, se aliquando tandem ex terra hac ejectum & dominio ac possessione privatum iri? quæ etiam ratio, cur singulis Veneris diebus portas Hierosolymorum clausas teneant, quemadmodum ex KORN. DE BRUIN notavit BACHIENE *Canaän. Tom. II. part. 1. pag. 307.* cui junge SHAW *Itiner. Tom. I. pag. 346. Ed. Belg.* Quidquid de hac traditione sit, quod ad rem ipsam, maximos Viros ἱεροψύχους hic habemus: Cl. MICHAELIS in *Compend. Theol. dogm. §. 108. pag. 191.* Sunt alia, inquit, utriusque codicis loca, quæ peculiarem rationem regni Christi ad Palestinam populumque Israëliticum protendere videntur. *Pf. LXXII. 8. Zach. IX. 10. Luc. I. 32, 33.* Hec aut ad figuram referenda orationis sunt, ut Israël pro Ecclesia, regioque inter Euphratem & Mare Mediterraneum pro terris ponatur ab Ecclesia habitatis: aut si id bono interprete indignum, fidesque promissionum Divinarum hoc modo laborare videatur, speranda erit reducendis olim in Palestinam Israelitis Christocratia, ut Theocratiae olim subsuerunt.

Quæ

Quæ sententia si paulo est insolentior, nihil tamen in Theologiam reliquam erroris, ac ne novitatis quidem invehit: quid enim ad hanc, ubicumque demum terrarum habitabunt olim Israëlitis posterī? Contra his reditum in terram, æterno fœdere illis donatam, tam certo promisit Moses, quandocunque resipiscant Deut. XXX. 1--14. deque eorum ad Christum conversione tam perspicue Paulus Rom. XI. vaticinatus est, ut difficile sit, de reditu eorum in antiquam patriam dubitare. Significantius adhuc loquitur Jo. VAN SCHELLE Orat. Inaug. de feliciore extremis Ecclesiæ temporibus reservato Ecclesiæ Christianæ statu, 1758. pag. 54. Inter eos, verba sunt Viri cel., profiteri nomen non refugio, qui ærumnosissimis Judæis cœloque soloque extorribus redeundi demum in patriam spem faciunt; tam luculenta enim, meo judicio, atque indubia, ea de re, in Prophetarum volumine occurrant promissa, ut si omnia illa in alium Emblematicum nimirum ac figuratum sensum torquere debeam, ne verbo Divino vim inferam, sollicita cura verear. —

Alii interim Viri non minoris famæ semet huic spei opposuere, inter quos primas tenet. FR. LUDOV. CREMER Orat. de reditu Judæorum in terram Canaanem & instauratione Templi atque Urbis ultimo tempore non exspectandis, Harderov. 1754. cujus usum benevole mihi concessit Vir cel. J. A. Vos Theologus in alma Trajectina dignissimus. Conf. cel. CURTENIUS in *Δουρανοῖς* Paul. Tom. I. pag. 645. & Cant. Mos. pag. 641. 642. not. (i). Ubi dubitanter de hac re loquitur.

Concedunt quidem hi Viri doctissimi, spem esse Conversionis Judæorum Universalis tempore ultimo futuræ, sed illorum reditum in terram & reædificationem Urbis negant: quæ autem dubia movent, partim jam de medio sustulimus, V. C. nullam utilitatem exin redundaturam ad hunc populum, œconomiae Novae naturam non admittere bona temporalia, illos gentibus esse inferendos *Rom. XI.* Hierosolymam saltem non fore Oraculum totius terræ & quasi Religionis sedem ac Metropolim, quæ omnia sponte corruunt, si attendamus, Judæos qua populum se conversuros & in Dei fœdus adsumendos, quibus opus itaque & utile erit suam habitare terram & urbem, eandem licet cum fidelibus ex Gentibus profiteantur Religionem, conf. supra pag. 86. Partim ita sunt comparata dubia, ut thesin hanc neutiquam feriant, modo recte capiatur, V. C. quando dicitur, Veteris Liturgiae non expectandam renovationem, nequaquam enim, ut recte cel. VAN SCHELLE Orat. cit. pag. 55. *exsules Israëlitæ in patriam reducimus, ut, Templo restituto, cultum Leviticum ac Sacrificiorum oblationem, quæ in æternum abrogata est, renovent unquam, aut parietem reficiant intergerinum, quo se a gentium communione denuo segregent: at longe alia nobis mens est. Redibunt nempe conversi in patriam Judæi, ut Deum Christumque in eadem, in qua eum ejuraverant, terra, ad receptam Evangelii normam colant. & venerentur, cum Ecclesia, quæ ex gentibus collecta est, fidei amorisque vinculis arctissime uniti, conjunctisque viribus*

ribus Unius Numinis gloriam promoturi ; in Canaanem enim reduces medii quasi inter Orientis atque Occidentis populos degent. — Partim ad motas quaestiones vix a priore & ante implementum ipsum responderi potest, quamvis de absurdo sententiam non convincant : cum rogatur V. C. an terra illa capere possit omnes Judæos ? Non enim opus est, ut statuamus omnes omnino quotquot in dissitissimis oris etiam degunt, Judæos patriam repetituros. Quid si res agetur ferme ad eum modum sed longe insignicnem & lætiores, quo acta est post reditum ex Babylone ? Multi tum redibant Judæi, plurimi remanebant in terris, in quibus versabantur, sed tamen communionem colebant cum popularibus suis variis modis, quod ex historia constat. Ad difficultatem denique, Judæos nullum justum habituros titulum occupandæ Cananææ, respondere nunc quidem non possumus, sed nonne plurimas, & inexpectatas rerum in Orbe fieri conversiones quotidie ipsi oculis videmus & experimur ? Quin varii modi excogitari possunt, quibus evenire queat, ut revera justum possessionis titulum habeat Judaicus populus in terram Palæstinam quondam a majoribus suis inhabitatam. Sed desinamus, & tempori talia mandemus. Si clara exstant, de re ipsa Oracula Divina, de modo rei non opus est anxie disquirere.

Illos autem quum non moror, qui naso adunco Verbi Divini & Prophetici auctoritatem traducentes quasi ex tripode pronuntiare haud verentur, *hanc thesin refutatione non egere, spem hanc vanissimam esse.*
Lu-

92 EXEGESIS JEREM. XXXI. 31-40.

Lucubratiunculæ huic AUGUSTINI dicto ; *Stultus est, qui non credit denunciationibus Prophetarum in paucis, quæ restant, cum videat, tam multa completa, quæ tunc non erant, quando prædicebantur implenda ; imponam*

F I N E M.

*By de Drukkers dezès worden uitgegeven en zyn
alom verzonden.*

N. LARDNER uitvoerige Verzameling van oude *Joodsche*
en *Heidensche* getuigenissen voor de Waarheid
van den *Christelyken* Godsdienst. Eerste Deel,
behelzende: 1. *Joodsche* Getuigenissen. 2. *Getui-*
genissen van *Heidensche* Schryvers, die in de Eer-
ste Eeuw geleefd hebben. Zynde dit voortreffely-
ke Werk door den Ridder MICHAELIS allernuttigst
genoemd met dien wensch, dat het zelve ook in
het *Hoogduitsch* mogte vertaald worden; uit het
Engelsch vertaald in kl. 4to. a f 3 - 6 - 0

NB. Er zyn ook eenige weinige op groot papier
gedrukt, om by de vorige groot papiere Werken
gevoegd te worden. a f 3 - 6 - 0

J. HINLOPEN Leerreden op de tweede Vereeuwing van de
Unie der Zeven Nederlandsche Provinciën over
Ezechiel XXXVII. 16, 17, 18, 19. in gr. 8vo.
Tweeee druk. a f 4 - 0 - 0

- - - - - Leerreden op eenen *Biddag* over Zach. VII.
vs. 3. in gr. 8vo. a f 0 - 5 - 0

- - - - - Leerreden op eenen *Biddag* over Jesaia V.
vs. 3 en 4. in gr. 8vo. a f 0 - 4 - 0

- - - - - Leerreden op eenen *Biddag* over Ezechiel
XXII. vs. 30. in gr. 8vo. a f 0 - 4 - 0

G. LESZ Predikatiën over den inwendigen Godsdienst, in zig behelzende : (1) *Het doelwit van ons tegenwoordig leven.* (2) *Beschryving en aanbeveling der Christelyke arbeidzaamheid.* (3) *GODS Vaderlyke oogmerken in de rampen der menschen.* (4) *Natuur der Christelyke Lydzaamheid.* (5) *Beweegredenen tot dezelve.* (6) *Middelen ter versterking der Christelyke Lydzaamheid.* (7) *Van 's waerelds Roem en Goedkeuring.* (8) *Aangaande het oordeelen over den Genadestaat onzer medemenschen.* (9) *Waarde van een natuurlyk goed harte.* (10) *Van eene schielijken dood.* (11) *Opwekking tot het gebruik van 's HEEREN Heilig Avondmaal.* In gr. 8vo. Tweede Deel naar den laatsten druk uit het *Hoogduitsch* vertaald. f 2 - 4 - 0

NB. Van het *Eerste Deel* zyn nog eenige Exemplaren te bekomen.

TONEEL STUKJES of kleine SCHOUW SPELLETJES voor de *Opvoeding der Kinderen*, door den Heer van SAINT MARC. In zig bevattende: *het Verkeerd geplaatst Vertrouwen* --- *de Verbeterde Hoogmoed* --- *de Kinderliefde.* Zynde dit zeer proper gedrukt met het FRANSCH er tegen over, en ook zeer geschikt om op eene gemakkelyke wyze de FRANSCH TAAL te leeren en te onderhouden, om de Kinderen te gelyk te *Vermaken* en te *onderrigten*, hunne *houding* en *stem* te *beschaven*, eene neiging jegens hunne pligten, *haat* tegen de *ondeugd*, en *liefde* tot de *Deugd* in te boezemen; in klein 8vo met een *blauw omslagje.* a f 0 - 14 - 0

A. RUTGERS Het tweede *Eenwgetyde* van *Amersfoorts Hervorming*, plegtig gevierd in eene Leerrede over Deut. VII. 20-25. in gr. 8vo. a f 0 - 10 - 0
De

DE GODLOOZE ONTMASKERD; of vermaaning aan de Ongeloo-
vige Schryvers. Uit het Fransch vertaald en met
Aantekeningen van den Vertaler verrykt, in gr. 8vo.
f 0 - 15 - 0

Beschryving van een GLAAZEN WERKTUIG, dienende om in
weinige minuten met zeer geringe kosten Mineraa-
le Wateren, als *Pyrmonts*, *Spa*, *Zeltzer-Water*
enz. te maken; zeer geschikt om den staat van den
Dampkring te beoordelen ten opzigte der gezond-
heid en verrotting weerende, den *Zalpeter Lugt*
in Planten en Dieren aan te tonen, en zelfs om
Visfen en *Vogelen* ten gebruike der Keuken goed
te houden, in eenen Brief aan den Eerwaarden
Heer PRESLEY door J. H. MAGELLAN, uit het En-
gelsch hertaalt in gr. 8vo. met de afbeelding van
het Werktuig in eene kopere plaat. a f 0 - 15 - 0

P. BONDAM Redevoering over de *Unie van Utrecht*, ter
gelegenheid van derzelver tweede *Eeuwfeest*, in gr.
8vo. a f 0 - 18 - 0

Y. VAM HAMELSVELD, Afscheids-reden aan de Gemeente te
Goes, over 2 Cor. XI. vs. 11. in gr. 8vo. f 0 - 6 - 0

- - - - - *Berigt* aangaande de *Redenen* die hem
bewogen hebben om zyne demissie als *Predikant*
te *GOES* in *ZUIDBEVELAND* te vragen, en, deeze
hem geweigerd zynde, zyn Ambt intusfchen al-
daar nederteleggn, in gr. 8vo. a f 0 - 12 - 0

LIBER SCHAH five LEXICON ARABICUM Codicibus Manu-
scriptis summa Fide Edidit ac versione Latina in-
struxit EVERARDUS SCHEIDIUS, in 4to, Pars 1.
f 2 10 - 0

- G. W. ALBERTI *Historie der Kwakers*, hunne Leerstellingen,
Leerwyze en Gebruiken, in 8vo. f 1 - 0 - 0
- BAUDELLOCQUE Grondbeginzels der Verloskunde, ten nutte
der Vroedvrouwen ten platten Lande, in Vragen
en Antwoorden, in gr. 8vo. Uit het Fransch
vertaald door C. S. Med. Doct. f 1 - 8 - 0
- J. A. C. VAN EINEM Kerkelyke Geschiedenissen, of vervolg
op MOSHEIMS Kerkelyke Historie; beginnende di
Werk met de 18de Eeuw, en eindigt met 1776.
In 8vo. Eerste deel. f 2 - 0 - 0
- A. GERARD Verhandelingen over onderwerpen betreffende
den EIGEN AART en de BEWYZEN van de Christely-
ke Leere, in 8vo. uit het Engelsch vertaald.
f 2 - 4 - 0
- CRAMER Verklaring over Paulus *Brief aan de Hebreëuwen*,
in 4to. 2de Deel 2de stuk. f 2 - 0 - 0
Waar mede de *Verklaring over Paulus Brief aan de*
Hebreëuwen geheel compl. is in 2 Deelen 4 stukken.
- ONDERWYS in den *Oneigentlyken* en *Figunrlyken Spreekstyl*
der HEILIGE SCHRIFT tot Nut onzer *Landgenoten*,
en *bevordering* der BYBELKENNIS, uit het Hoogd.
van den Heer F. W. MASCHO vertaald, met eene
Voorrede en eenige *Aanmerkingen* voorzien, in
gr. 8vo. a f 0 - 18 - 0
- PIERRE DU BOSC Leerredenen over den *Brief* van den H.
Paulus aan de *Efezeren*, uit het Fransch vertaald
door IZAK GERARD THIN *van KEULEN*, in gr. 8vo.
2de Deel 2de stuk. a f 1 - 10 - 0
- MENGELWERK of *Verzameling* van verscheide nog *onver-*
taalde Stukken van den Heere JOHAN LAURENS
MOSHEIM, in gr. 8vo. 1ste Stukje. a f 0 - 11 - 0

Hamelsveld, Ijsbrand van

Vaticinium Jerem. XXX, 31 - 40 illustravit

Trajectum ad Rhenum 1780

Exeg. 1123 e

urn:nbn:de:bvb:12-bsb10413046-1